

Spiritisme

Marcel Hulspas

Skeptische Notities 3

SKEPTISCHE NOTITIES 3

Spiritisme

M. Hulspas

Uitgave Stichting SKEPSIS
Postbus 2657, 3500 GR Utrecht

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Hulspas, M.

Spiritisme / M. Hulspas. - Utrecht : Stichting SKEPSIS. -

Ill. - (Skeptische notities, ISSN 0925-0883 ; 3)

Met lit. opg., reg.

ISBN 90-73517-02-8

SISO 423 UDC 133.9 NUGI 625

Trefw.: spiritisme.

8]hVcY_`Y`]g]b[YgVWbX`Yb`cj Yf[YnYhbUUf`D8: "
<Yh]g[fUhg`VYgW`_VUUf`cd`XY`k`YVg]H`j` Ub`XY
gh]W`h]b[`G_`Ydg]g`"8Y`H`_gh`a` U[`b]YhncbXYf`
hcYghYa` a`]b[`Y`XYfg`cdYbVUUf`k`cfXYb`[`Ya`UU`H`
¥`a`Y`&\$\$%(`z`Gh]W`h]b[`G_`Ydg]g`z`g_`Ydg]g`b`"

© 1990 SKEPSIS

Niets in deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband, elektronisch of op welke andere wijze ook en evenmin in een retrieval system worden opgeslagen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorwoord

De geschiedschrijving over het spiritisme heeft zich grotendeels gericht op het wetenschappelijk onderzoek aan de grote mediums. Veel auteurs wijzen op het onvermogen van de toenmalige onderzoekers om alle verschijnselen te verklaren, en concluderen dat het denkbaar is dat deze wonderdoeners over buitengewone gaven beschikten. Skeptici wijzen op de tientallen keren dat mediums door de mand vielen en vinden dat voldoende om alle gerapporteerde verschijnselen verder als bedrog te beschouwen. Ik zou een bescheiden poging willen wagen deze gangbare aanpak van twee kanttekeningen te voorzien.

Ten eerste is het onmogelijk om aan de hand van notities, brieven en dagboeken, een uitspraak te doen over de realiteit van de spiritistische verschijnselen. Bij onderzoek draait het namelijk om het herhaalbare gecontroleerde experiment. Het onderzoeken van geschriften is geen natuurwetenschap maar geschiedkunde, en daarbij velt men geen oordelen. De geschiedkundige wil slechts onze voorouders begrijpen; hij wil, om met W.H. Auden te spreken, 'break bread with the dead'.

Ten tweede was het spiritisme in de eerste plaats een maatschappelijke beweging, en als zodanig evolueerde het: van de blijde boodschap die de eerste spiritisten ontvingen tot aan de duistere seances van Eva C. Eén ding veranderde echter niet in de ruim zeventig jaar spiritistische geschiedenis. Spiritisten wilden hun overtuiging door de wetenschap getoetst en erkend zien en hun mediums lieten zich dan ook gewillig onderzoeken. Aanvankelijk vol vertrouwen, later (zoals bij Eusapia Palladino) met nauwelijks verholen minachting.

Paradoxaal genoeg heeft niet dat onderzoek het spiritisme de das omgedaan, maar juist het wegvallen ervan. De eerste onderzoekers waren enthousiast maar incompetent. Dit hield het onderwerp zo'n veertig jaar levend. Maar rond 1900 leek de psychologie de uitdaging aan te nemen. Sommigen beten zich erin vast, maar het gros van de psychologen had er geen zin in. Deze terughoudendheid deed het spiritistische onderzoek en daarmee het spiritisme marginaliseren en ten slotte een stille dood sterven. Het verhaal van het spiritisme is vooral een les in wetenschappelijke bescheidenheid.

Utrecht, juni 1990
M. Huispas

Inhoud

Voorwoord	iii
Inhoud	iv
1 Een wereld van geesten	1
2 Het geloof in een leven na de dood	2
3 Materialisme en nieuwe profeten	4
4 Mesmer en het mesmerisme	5
5 Swedenborg, shakers en de revival-beweging	6
6 De eerste jaren van het spiritisme	8
7 De tweede golf: commercie en bedrog	10
8 Het spiritisme in Groot-Brittannië	12
9 De theosofie	13
10 Beroemde mediums	14
11 De materialiserende mediums	17
12 De wetenschap en het spiritisme	18
13 Faraday onderzoekt het tafeldansen	21
14 De spiritistische hypothese	23
15 William Crookes, de arrogante natuurkundige	24
16 Speuren naar de vierde dimensie	26
17 Het ontstaan van de parapsychologie	28
18 Charles Richet wordt bedrogen	31
19 Het einde van het onderzoek	35
20 Channeling, het nieuwe spiritisme	39
Aanbevolen literatuur	40
Chronologie	41
Biografische data	41
Lijst van Trefwoorden	42

Het spiritisme

Protestbeweging en wetenschappelijke uitdaging

1 Een wereld van geesten

Het spiritisme is een geloof gebaseerd op de overtuiging dat het mogelijk is te communiceren met de geesten van overledenen. Vaak werd daarbij gebruik gemaakt van een persoon die speciale gaven daartoe bezat, een 'medium'. Het ontstond rond het midden van de vorige eeuw in de Verenigde Staten en stond gedurende vijftig jaar sterk in de belangstelling. Net als de strijd rond het mesmerisme vijftig jaar eerder en die rond UFO's honderd jaar later, werd de discussie gevoerd door gelovigen aan de ene kant en ongelovige geleerden aan de andere. In alle drie gevallen speelden pamfletten, kranten en tijdschriften een belangrijke rol, als discussieplatform en als beïnvloeder van de publieke opinie.

De gelovigen vonden dat alleen al de hoeveelheid mediums en hun contacten met 'Gene Zijde' voldoende moest zijn om ieder weldenkend mens van de echtheid van een bestaan na de dood te overtuigen. De weinige geleerden die enige interesse toonden, onderzochten echter liever afzonderlijke ervaringen. Sommigen vonden daarin voldoende bewijs voor een leven na de dood, maar anderen werden keer op keer geconfronteerd met lichtgelovigheid, overdrijving en bedrog. Wat daarna overbleef, was niet goed te onderzoeken of leek niet van belang. Laatstgenoemden uitten hun teleurstelling vaak door sterke verhalen met bitse opmerkingen af te doen. De overgrote meerderheid van geleerden was überhaupt niet geïnteresseerd in onderzoek naar spiritistische verschijnselen, daarmee de heilige verontwaardiging van de spiritisten over zich afroepend.

Vergeleken met het mesmerisme en de UFOlogie is het spiritisme in enkele opzichten uniek. Ten eerste had het ook een sterk maatschappijkritische component: het was de laatste religieus geïnspireerde, Westerse hervormingsbeweging. In de voorafgaande eeuwen hadden revolutionaire bewegingen zich volgens een bijna vaststaand patroon gegroepeerd. Zij ontstonden rond charismatische leiders die een door God geopenbaarde maatschappijvisie verkondigden. Ter rechtvaardiging beschikten de leiders vaak over een persoonlijke interpretatie van bepaalde Bijbelverzen. De oorzaak hiervan is eenvoudig: zolang staatsmacht en kerkelijke macht nauw verweven waren, was het onmogelijk een alternatieve maatschappijstructuur te verkondigen zonder een alternatieve visie op de Bijbel te geven. De roep om hervorming en de presentatie van nieuwe religieuze inzichten gingen dus altijd hand in hand.

In de tweede helft van de negentiende eeuw raakte een dergelijke combinatie in onbruik door de 'secularisering', de losmaking van kerk en staat. De staatsmacht werd niet meer gegrondvest op het Goddelijk recht maar op de onschend-

baarheid van bezit en het economisch liberalisme van Adam Smith. Er ontstonden nieuwe maatschappijcritici, de utopisten. Zij verwierpen het persoonlijk bezit en de zogenaamd heilzame concurrentie van 'allen tegen allen'. Hun tijdgenoten de spiritisten staan precies op het breukvlak van deze ontwikkeling. Zij hanteren de kritiek van de utopisten, maar zijn traditioneel gegroepeerd rond leiders (de mediums) die in essentie een religieuze boodschap hadden.

Een tweede unieke eigenschap van het spiritisme is dat het de eerste religieuze beweging was die interesse toonde in de wetenschap en in haar strijd om erkenning de steun van wetenschappers zocht. En het spiritisme was een tijd lang dermate populair dat wetenschappers van naam inderdaad tot een verklaring probeerden te komen en daarmee hun reputatie op het spel zetten.

Ten derde is het spiritisme van belang omdat het leidde tot het ontstaan van een nieuwe, nu nog steeds controversiële wetenschap, de parapsychologie. De historicus A.J.P. Taylor heeft opgemerkt dat de negentiende eeuw voor historici een ideaal tijdvak vormt. Een groot deel van de officiële communicatie geschiedde nog door middel van brieven en briefjes. Veel daarvan ligt in koffers, kisten en archieven opgeborgen. De historicus heeft zo een unieke kans de overwegingen, vergissingen en gebeurtenissen soms van minuut tot minuut te volgen. Dat geldt ook voor het spiritisme. De onoverzienbare hoeveelheid brieven, pamfletten, verslagen en boeken maken het mogelijk de geschiedenis heel dicht te naderen.

Maar hoe dicht ook: het is onmogelijk achteraf te oordelen. Uit al het papier is geen bewijs voor de echtheid van de spiritistische verschijnselen te destilleren, hoezeer sommige parapsychologen dat ook zouden willen. Fysische verschijnselen kunnen immers slechts door het veelvuldig herhalen van experimenten onderzocht worden. De negentiende-eeuwers hadden daartoe de gelegenheid, maar kwamen er niet uit. Wat rest zijn meters verslagen in stoffige archieven en hoe uitgebreid het materiaal ook is, het onderzoeksobject is definitief verdwenen. Men kan zich slechts verwonderen om de raadselachtigheid van de beschreven verschijnselen en de toewijding van de onderzoekers.

2 Het geloof in een leven na de dood

Het geloof dat de mens na de dood voortbestaat is oeroud. In de oudste religies, zoals de Egyptische en Chinese, was het leven na de dood een replica van het aardse leven, waarbij iedereen de sociale positie van vóór zijn dood weer innam. Het idee dat er goede en slechte zielen zijn, ontstond waarschijnlijk in de zesde eeuw voor Christus, onder invloed van de profeet Zoroaster. Hieruit ontwikkelde zich in het Nabije Oosten het geloof dat de ziel in wezen goed was, maar door de materie 'besmet' werd tijdens haar verblijf op aarde. Ze werd echter weer gereinigd als zij na de dood door de hemelse sferen heen weer opsteeg naar de hemel. Deze redding was slechts voor uitzonderlijke individuen weggelegd. De geesten van gewone stervelingen kwamen (en deze opvatting is bijvoorbeeld bij de Joden

en Grieken terug te vinden) terecht in een schimmig 'dodenrijk', waar zij een doel-loos bestaan hadden. Het christendom verwierp de sociale geleding: de hemel was de verblijfplaats van alle gelouterde zielen, ongeacht rang of stand.

Het bezoeken van het dodenrijk was praktisch onmogelijk, alleen weggelegd voor helden als Orpheus en Heracles. Voor Joden was het contact zoeken met de doden, zoals koning Saul deed bij de heks van Endor (1 Samuel 28), streng verboden. Het christendom heeft dit verbod overgenomen. Het contact zoeken met engelen, geesten en demonen werd als zondig en gevaarlijk beschouwd omdat het van ongelof in Gods openbaring getuigde en omdat demonen zich als engelen voordeden en op die manier stervelingen probeerden te verleiden. Iedere poging daartoe moest met kracht worden onderdrukt.

Voor het werkelijk onder het volk levende geloof waren de resten Keltische en Germaanse mythologie ten minste zo belangrijk als het christendom. Aanvankelijk gingen deze beide geloofssystemen betrekkelijk moeiteloos in elkaar op, maar tegen het eind van de Middeleeuwen werd de Katholieke Kerk zich steeds sterker bewust van heidense elementen in lokale gebruiken en voerde zij de strijd tegen het 'bijgeloof' op. Paus en bisschoppen gingen echter niet zo ver als de humanisten en (later) de protestanten, die ook allei vormen van heiligen- en hostieverering als bijgeloof zagen en af wilden schaffen.

Maar zelfs de strengste vormen van protestantisme hebben het volksgeloof niet geheel uit kunnen bannen. Dat geldt in het bijzonder voor het geloof in geesten, dat vanouds een belangrijke plaats innam. Geesten, zo dacht men, zochten contact met de levenden om hen bijvoorbeeld aan een niet ingeloste schuld of een belofte te herinneren. Een geestverschijning had veelal een angstaanjagend en droevig karakter. De bekendste geest is ongetwijfeld die van Hamlets vader in de eerste akte van Shakespeares Hamlet. Onder invloed van de romantische 'Gothic literature' ontstond eind achttiende, begin negentiende eeuw een toenemend aantal spookverhalen. Eenzelfde correlatie deed zich aan het eind van de negentiende eeuw opnieuw voor, die een hausse kende aan spookverhalen tijdens de Gouden Tijd van de honor-literatuur (met als bekendste werken Bram Stokers 'Dracula' en Robert Louis Stevensons 'The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde'.)

De kerkelijke maatregelen tegen het bijgeloof maakten onderdeel uit van een veel groter offensief, ingezet tegen het eind van de Middeleeuwen, tegen insluipingen als de hermetische filosofie, de joodse kabbala en daaruit afgeleide magische praktijken zoals necromantie, dat wil zeggen het langs magische weg oproepen van de doden. Omstreeks het einde van de zeventiende eeuw verscheen een nieuw gevaar aan de theologische horizon. Het wankele evenwicht tussen kerk en staat en tussen de staten onderling bood intellectuelen steeds meer speelruimte, waardoor gevaarlijke nieuwigheden zoals het deïsme en atheïsme ontstonden.

3 Materialisme en nieuwe profeten

Het werk van de Franse filosoof René Descartes en de Engelse natuurkundige Isaac Newton leidde tot een geweldige opbloei van de natuurwetenschappen en de formulering van een nieuw wetenschappelijk ideaal: kennis over de natuur moest wiskundig gestructureerd zijn, en uitgaan van zo min mogelijk vooronderstellingen, en experimenteel getoetst worden. Tot die vooronderstellingen werd door sommigen ook het bestaan van God gerekend. De nieuwe wetenschappelijke methode had groot succes en de vorderingen waren adembenemend. Wetenschap werd synoniem met vooruitgang. De achttiende eeuw werd gekenmerkt door een grote stroom technische innovaties, uitmondend in de industriële revolutie. Stoom- en weefmachines transformeerden Groot-Brittannië tot een onbetwiste supermacht, de 'werkplaats van de wereld'.

Buitenlanders en Britten keken met een mengeling van bewondering en afgrijzen naar wat er gebeurde. De sociale gevolgen waren verbijsterend, en met de toenmalige politieke machtsmiddelen volstrekt onbeheersbaar. Duizenden landarbeiders trokken naar de steden, waar ze terechtwamen in inderhaast opgetrokken wijken, verstoken van iedere verzorging en begeleiding. Drankmisbruik en misdaad waren de onvermijdelijke gevolgen. De grote sociale ongelijkheid leidde tot ongehoorzaamheid, opstootjes en soms regelrecht oproer. De arbeiders wilden een groter deel van de fabelachtige winsten. Anderzijds keken de burgers met toenemende afkeer naar het groeiende, gistende proletariaat. Waar waren de verdedigers van de oude orde? Waar waren de leiders die deze ramp konden keren?

Als het spiritisme in korte tijd een massale aanhang kon verwerven, dan was dat omdat het velen een antwoord leek te bieden daar waar de traditionele kerken het af lieten weten. Was het niet zo dat als de oude leiders in gebreke bleven, God zijn profeten stuurde om Zijn boodschap te verkondigen, om te waarschuwen voor de al maar sterker wordende hebzucht, het ongeloof en het alle normen en waarden aantastende materialisme? De spiritisten waren, zoals iedereen, diep onder de indruk van de vorderingen van de wetenschap en gaven hun boodschap dan ook een wetenschappelijke vorm. Ze verkondigden een wetenschappelijke ontdekking waarmee een centraal onderdeel van het geloof bewezen kon worden: het voortbestaan na de dood.

De mediums hadden een dubbele functie. Het waren profeten, de zieners van een nieuwe, rechtvaardige orde, maar ze waren ook in staat helder en duidelijk, voor iedereen begrijpelijke boodschappen uit het hiemamaals over te brengen. Als om dit dubbele karakter te benadrukken, spraken spiritisten van de ontdekking van een 'spiritual telegraph', als betrof het een geestelijke toepassing van een gloednieuw communicatiemiddel. Deze ontdekking was geen uitdaging maar juist een bevestiging, een bekroning van het geloof. Nu kon men bewijzen dat de mens niet enkel een materieel, maar essentieel een geestelijk wezen was. Het spiritisme was de langverwachte overwinning van het spirituele over het materiële.

Deze vermenging van geloof en wetenschap was het produkt van een snelle evolutie na de eerste vermeende ontvangst van signalen van het hiemamaals, de wereld van de geesten, 'Gene Zijde', in Hydesville, New York State, in 1848. De methoden om contact met de doden te leggen werden daarvoor al gebruikt door Amerikaanse sekten (een kenmerkend verschijnsel voor het Amerikaanse godsdienstige leven gedurende het begin van de negentiende eeuw) als de mesmeristen, swedenborgianen en shakers. De sociale kritiek van de eerste spiritisten was, zoals reeds vermeld, ontleend aan de utopisten, en dan vooral de Schot Robert Owen.

4 Mesmer en het mesmerisme

De Oostenrijker Franz Anton Mesmer (1734-1815) ging er van uit dat het heeel doortrokken was van een 'magnetisch fluïdum'. Hij kon mensen onder invloed daarvan brengen ('mesmeriseren'), waarna ze een 'crisis' ondergingen en zo van hun kwalen genazen. De gemesmeriseerden stonden volgens hem in verbinding met de levenden en doden. Zij waren helderziend en konden de geesten van overledenen ook waarnemen. Mesmer behandelde zijn patiënten aanvankelijk met

behulp van magneten, maar nadat hij de gebedsgenezers J.J. Gassner aan het werk had gezien, gebruikte hij zijn blote handen. Op dat moment vond de medische faculteit van de universiteit van Wenen echter dat hij te ver was gegaan en Mesmer vluchtte in 1778 naar Parijs.

Daar veranderde hij nogmaals van methode. Aan het denken gezet door de grote belangstelling voor elektriciteit gebruikte hij een met touwen en ijzeren staven uitgedoste tobbe waaromheen de cliënten plaatsnamen om in trance te gaan onder invloed van Mesmers optreden en de door de tobbe geconcentreerde magnetische krach-

ten. Mesmer had groot succes. Na korte tijd kende iedereen in Parijs de wonderen van het magnetisme en kon zonder moeite een paar wonderbaarlijke genezingen opnoemen. Het was een uitdaging aan het adres van de machtige medische scholen. In 1784 werd een koninklijke commissie gevormd die in hetzelfde jaar

verslag uitbracht: het fluïdum van Mesmer bestaat niet, de stuip trekkingen en andere gevolgen van het mesmeriseren moeten worden toegeschreven aan de op hol geslagen verbeelding van de mesmeristen. Daarop brak een felle pamflettenoorlog uit die tot in de Franse revolutie voortduurde.

Enkele volgelingen van Mesmer concentreerden zich op de toestand van 'mesmeristische trance' (die we nu hypnose zouden noemen) en de verhalen die de cliënten dan vertelden. Anderen meenden het fluïdum aan het werk te zien in 'elektrische personen', veelal meisjes die geheimzinnige klikgeluiden ('vonken', zeiden de mesmeristen dan) konden laten horen of voorwerpen zouden kunnen bewegen zonder ze aan te raken. Artsen zonder mesmeristische scholing constateerden meestal dat de geluiden door middel van de gewrichten geproduceerd werden en dat de voorwerpen waarschijnlijk stiekem rondgegooid werden, waarna de goedgelovigheid van de aanwezigen een belangrijke bijdrage aan het verhaal leverde.

Verhalen over de martelaar Mesmer en de wonderbaarlijke vermogens van gemesmeriseerden behoorden tot het vaste repertoire van de mesmeristische artsen die, veelal opgejaagd door hun conservatieve collega's, van dorp naar dorp trokken. Vooral in Frankrijk en, de Verenigde Staten hadden zij veel succes. Elders was slechts een intellectuele bovenlaag in het mesmerisme geïnteresseerd. De dichter Willem Bilderdijk is ongetwijfeld de bekendste Nederlandse mesmerist.

E. Swedenborg

5 Swedenborg, shakers en de revival-beweging

Een andere belangrijke voorloper van het spiritisme is Emanuel Swedenborg (1688-1772). Hij zei in contact te staan met geesten van overledenen en 'hogere zijnswijzen'. Al zijn conversaties met de hogere wereld en het wereldbeeld dat hij daaruit afleidde, heeft hij neergelegd in de 'Arcana Coelestia' ('Hemelse geheimen', 1749). Swedenborg was er van overtuigd dat er een Nieuwe Tijd aan zou breken waarin een nieuwe kerk de oude christelijke kerk zou vervangen. Swedenborg kende in zijn vaderland Zweden weinig volgelingen, maar op basis van zijn ideeën ontstond in 1782 in Londen de 'Church of the New

Jerusalem'. Deze groeide gestaag, vooral in de Verenigde Staten.

En het godsdienstig leven in de Verenigde Staten was al zo gecompliceerd. De Anglicaanse Kerk (waarvan de Britse koning het hoofd was) oefende sinds de revolutie geen kerkgezag meer uit en allerlei predikers hadden ampel gelegenheid om vanuit hun persoonlijke overtuiging te preken. Veelal kondigden zij het Einde der Tijden aan en riepen op tot massale bekering, tot een 'revival'. De gelovigen kwamen in groten getale bijeen om dagenlang preken aan te horen, te zingen en de wederkomst van Christus af te wachten. Velen raakten daarbij volkomen uitgeput, vielen stuiptrekkend op de grond en hadden visioenen, hetgeen de aanwezigen slechts tot nog grotere geloofsijver aanzette.

Uit deze revival-beweging ontstonden allerlei kerken en sekten waaraan meestal een kort leven beschoren was. Maar ook oudere sekten werden er sterk door beïnvloed, bijvoorbeeld de shakers.

De shakers waren volgelingen van Mother Ann Lee (1736-1784). Zij geloofden dat God zowel mannelijk als vrouwelijk is en dat de Messias eerst mannelijk op aarde verschenen was in de figuur van Christus, en daarna vrouwelijk in de figuur van Ann Lee (vandaar de officiële naam van Unified Society of Believers in Christ's Second Appealing). Met haar was een 'New Age' begonnen, waarin mannen en vrouwen volkomen gelijk waren. Shaker-bijeenkomsten werden gekenmerkt door imponerende, uitputtende dansen die veel bekijks trokken. Tegen het eind van de bijeenkomst gingen sommige shakers in trance, vielen stuiptrekkend op de grond (vandaar de benaming shakers) en werden de spreekbuis, later zou men zeggen het medium, voor de geesten van profeten en overledenen.

Na 1837 lijken de shakergemeenschappen een eigen revival doorgemaakt te hebben, die aangeduid wordt als de 'Era of the Manifestations'. De diensten werden extatischer en de gelovigen werden steeds vaker bezeten door de geesten van Bijbelse figuren, Mother Ann Lee of andere overleden geloofsgenoten. Men hield grote bijeenkomsten ('love feasts') in het open veld en de gelovigen gingen in trance en beschreven en schilderden het paradijselijke leven aan Gene Zijde.

Mesmeristen, swedenborgianen, revival-prekers, shakers: ieder kon zien dat er grote veranderingen op komst waren. Vooral in de gebieden die te lijden hadden onder de zuigkracht van de grote steden, bloeide de ene sekte na de andere op. Het grauwe, armoedige noordwestelijke deel van de staat New York werd dan ook niet voor niets het 'burned-over district' genoemd. Daar waren in de loop der tijd al zo veel godsdienstige vuren opgelaaid. Het was de streek waar Mother Ann Lee zich vestigde aan het eind van haar carrière en waar Joseph Smith in 1830 de Mormoonse Kerk grondvestte. In die streek verkondigde in 1833 William Miller de wederkomst van Christus, die in 1843 plaats moest vinden. (De duizenden volgelingen zouden later de kerk van de Zevende-Dags adventisten vormen.) In diezelfde streek werd ook het spiritisme geboren.

6 De eerste jaren van het spiritisme

Het spiritisme werd in 1848 geboren, maar de klopgeluiden die rond de gezusters Maggie en Kate Fox in hun ouderlijk huis te Hydesville te horen waren, moeten voor de ouders en burenen niet geheel vreemd zijn geweest. Ze kenden vast de verhalen over geesten die klopgeluiden veroorzaakten, 'klopgeesten' die iedereen uit zijn slaap hielden; vaak boosaardig maar in het uiterste geval kon de dominee uitkomst brengen. Deze geest was echter heel bijzonder. In plaats van wild op de

A U [] Y A] b g . Y b ? U Y : c l

muren en vloeren te beuken kon hij allerlei vragen beantwoorden. De familie sprak met hem af dat één klop 'ja' was en twee kloppen 'nee', en al vragen stellend kon men zijn tragische levensverhaal reconstrueren.

Deze ontdekking maakte van het huis een publieke attractie en nadat een stormloop van nieuwsgierigen het leven in Hydesville onmogelijk gemaakt had, vluchtte de familie, tezamen met de oudste dochter Leah, naar Rochester, waar de eerste openbare demonstraties (door de drie zusters gezamenlijk) gegeven werden. Toeschouwers konden vanuit de zaal vragen roepen, waarop de geesten door een of twee kloppen te laten horen met 'ja' of 'nee' antwoordden. Vragen die de zusters niet begrepen, waren ook voor de geesten onbeantwoordbaar. Meer uitvoerige berichten werden moeizaam verkregen door het alfabet op te zeggen en op te letten bij welke letter de geest iets liet horen. De samenkomsten werden meestal besloten met samenzang, waarbij de geest keurig in de maat meeklopte.

Het nieuwtje sloeg aan. Binnen een jaar waren er honderden mediums die iedere avond klopgeluiden lieten horen en gloedvol vertelden over het wonder-schone leven na de dood. Het gros van de mediums was afkomstig uit de kringen van mesmeristen en swedenborgianen. Voor hen waren de klopgeluiden prachtig maar primitief vergeleken met de hun vertrouwde methode van communiceren met de doden: het in trance gaan en vervolgens fungeren als spreekbuis voor de bewoners van Gene zijde. De ontdekking uit Hydesville bood hun de mogelijkheid hun wijze van communiceren aan een groot publiek te vertonen en binnen de kortste keren domineerden ze het spiritisme. Ze introduceerden ook een andere methode uit hun repertoire, een waarbij geen medium nodig was. Een groepje mensen ging aan tafel zitten en legde de handen op het tafelblad, waarna de tafel met de poten op de grond tikte (het 'tafeldansen').

De mediums (meestal vrouwen) gingen volgens een vast stramien te werk. De aanwezigen moesten in een kring zitten (man en vrouw zaten om en om) en elkaars hand vasthouden (een procedure die sterk doet denken aan Mesmers gebruik van de tobbe). Was het medium eenmaal in trance dan kwam een 'geleidegeest' door. Hij was de enige die contact kon maken met het medium en hem werd verzocht te vertellen wat andere opgeroepen geesten vertelden. Om zeker te weten dat het in zo'n geval om de echte geest ging (volgens de spiritisten bestonden er ook 'plaaggeesten' die leugens verkondigden), werden altijd eerst vragen gesteld om hem op de proef te stellen. Was men van de echtheid overtuigd, dan werden groeten uitgewisseld en persoonlijke vragen van aanzittenden doorgegeven. De seance werd beëindigd als de geleidegeest afscheid nam, waarna het medium uit haar trance ontwaakte.

In de Verenigde Staten had het spiritisme een utopistisch karakter. Ook dat was het gevolg van de bemoeienis van sekten. Er bestond in die dagen slechts een gradueel verschil tussen godsdienstige en politiek radicale gemeenschappen. Zo kon het gebeuren dat een groep shakers de ideeën van een utopist als Robert Owen accepteerde en hun gemeenschap daamaar inrichtte. Er was ook weinig onderscheid tussen politieke en godsdienstig sektarische bijeenkomsten. Arbeiders stroomden samen in zalen om naar redevoeringen te luisteren die ook preken genoemd kunnen worden.

De ideoloog van het Amerikaanse spiritisme, Andrew Jackson Davis (1826-1910), had een carrière als mesmeristisch genezer en revolutionair achter de rug. Eenmaal in de greep van de ontdekking uit Hydesville beschreef hij in zijn toespraken niet langer de utopische samenleving maar die aan Gene Zijde. Het was een wereld zonder standsverschil of uitbuiting. Het spiritisme wekte op die manier argwaan in conservatieve kringen. Dat Davis in 1856 op een spiritistisch congres een motie indiende over de rechten van gehuwde vrouwen was, hoe vreemd het nu ook klinkt, toentertijd voor velen geen verrassing. Nette burgers hielden zich uiteraard verre van mensen als Davis. Zij bezochten seances om meer van hun overleden familieleden te horen en veranderden zo nu en dan van medium als de

boodschap centonig of onaangenaam werd.

Andrew Jackson Davis

nieuwigheden als geheimzinnige geluiden, heerlijke geuren en zwevende, lichtgevende handen kunnen produceren. Ondanks de rivaliteit werd er ook wel samengewerkt. Er circuleerden brochures waarin de laatste technische snuffjes te koop aangeboden werden, men ging bij elkaar in de leer en gaf informatie over belangrijke klanten door.

Voor de welgestelden waren er meer discrete seances waarbij slechts een select gezelschap aanwezig mocht zijn om hun overleden familieleden rustig aan te kunnen horen. De 'overgegane' werd gevraagd hoe onafgemaakte zaken geregeld moesten worden, waar bepaalde voorwerpen of papieren gebleven waren en wat hij of zij van allerlei voornemens van de familie vond. Vaak werd ook gevraagd naar het leven aan Gene Zijde. De geleidegeesten beschreven dan prachtige landschappen, bewoond door immer gelukkige zielen. Het was een volmaakt gelukkige voortzetting van het goede aardse leven.

Uiteraard ontstond een uitgebreide literatuur die antwoord gaf op vragen als 'hoe gedraag ik mij tijdens een seance?' en 'hoe kun je bedrog herkennen?'. Andere werken gingen in op wat aardse, maar daarom (vaak ook voor geleidegeesten) niet minder lastige vragen. W.H. Holcombe bijvoorbeeld, vatte in zijn populaire 'The sexes, here and hereafter' (1869) de koe bij de horens. Hoe zagen de geesten er uit? *The spiritual body is ethereal, beautiful, incorruptible, immor-*

7 De tweede golf: commercie en bedrog

Het publiek was grillig. Het las steeds weer over nieuwe wonderen en wilde die bij het medium dat beweerde de hoofdsteden van Europa bezocht te hebben, ook zien. De eerste generatie mediums, die klopgeluiden produceerde, werd verdrongen door de sneller werkende trance-mediums, die op hun beurt weer grotendeels verdrongen werden door een leger slimme bedriegers die geld roken. De concurrentie was scherp. De meesten konden van de inkomsten niet rondkomen en combineerden seances met andere, soms minder eerbare bronnen van inkomsten zoals prostitutie en diefstal. Wie zijn klanten tevreden wilde houden, moest sensationele

tal. *But it is not the less a body, compounded of organs and tissues, and possessed of sensibilities and functions corresponding to those of the natural body.*' [Het geestelijk lichaam is etherisch, mooi, onbederfelijk en onsterfelijk. Niettemin is het een lichaam, samengesteld uit organen en weefsels, en in het bezit van zintuigen en functies corresponderende met die van het natuurlijke lichaam.] Waren er dan ook toiletten daarginds? Gelukkig niet. Het geestelijke lichaam *'has none of those excretory functions which are here necessary to rid us of the poisons we daily absorb.'* [heeft geen van die uitscheidingsfuncties die hier noodzakelijk zijn om ons te ontdoen van de vergiften die we elke dag in ons opnemen.] En hoe zit dat met het huwelijk en de daaraan verbonden plichten? Holcombe wijst er op dat het aardse huwelijk verwerpelijk is, uitsluitend voor *'external and selfish motives'* [oneigenlijke en zelfzuchtige motieven]. Het ware, want geestelijke, huwelijk was kuis. Wie meerdere malen getrouwd was geweest kreeg na zijn dood de kans om de ware relatie uit te kiezen.

Maar hoe onschuldig, schoon en kuis de geesten van de spiritisten ook waren, het bezoeken van een seance was niet vrij van risico's. Ten eerste hadden seances en mediums, vooral in de betere kringen, een slechte reputatie. De verhalen over griezelige, magisch getinte bijeenkomsten maakten dat zij als gevaarlijk en zedenbederfend beschouwd werden. Dat mannen en vrouwen tijdens een seance om en om, en dicht tegen elkaar aan, in het donker elkaars hand vasthielden, kon tot weinig goeds leiden. Mediums werden als gevaarlijke, immorele schepsels beschouwd waarmee men in het openbaar beter niet gezien kon worden. En dat een man voor een medium opkwam, zoals de geleerde William Crookes voor Florence Cook (over beide later meer) werd door vrijwel iedereen als een genante vertoning beschouwd.

Ten tweede kon het gebeuren dat de bezoekers het heel benauwd kregen. Een seance moest soms schielijk worden afgebroken omdat het medium liederlijke taal uit begon te slaan, angstaanjagende voorspellingen deed of familiegeheimen begon te verklappen. Zo kwam aan de ooit enthousiast begonnen spiritistische avondjes van socialistenleider Pieter Jelles Troelstra (waarbij zelfs de geest van de kort daarvoor overleden Duitse socialist Karl Liebknecht doorkwam) een abrupt einde toen de geest van de (men wist niet beter dan springlevende) huisvriendin Nel van Kol zich meldde om te vertellen dat ze vermoord was. Nel bleek echter wel degelijk nog te leven, en de uitspraak van het medium werd aan een 'plaaggeest' toegeschreven, maar de schrik zat er goed in en de familie Troelstra hield spoedig daarna op met seances. Nel van Kol zelf ging nog enige tijd door, tot een geest haar man de raad gaf niet meer met zijn eigen vrouw maar met zijn vriendinnen naar bed te gaan!

De Britse auteur G.K. Chesterton, die vele jaren lang aan seances meedeed, raakte om dezelfde redenen diep teleurgesteld in de geestenwereld. *'I saw quite enough of the thing to be able to testify that something happen which is not in the ordinary sense natural'*, schreef hij in zijn autobiografie. Welke krachten erachter

schuil gingen, wist hij niet, maar *'The only thing I will say with complete confidence, about the mystic and invisible power, is that it tells lies.'* [Ik heb er genoeg van gezien om te getuigen dat er iets gebeurt dat niet natuurlijk is in de gewone zin... Het enige waar ik volkomen zeker van ben, over die geheimzinnige en onzichtbare kracht, is dat die leugens vertelt.]

8 Het spiritisme in Groot-Brittannië

Desondanks waren de boodschappen van Gene Zijde over het algemeen dermate onschuldig, dat kerkelijke leiders nauwelijks verontrust raakten. De Katholieke Kerk hield zich volstrekt afzijdig, net als de meeste protestantse kerken, alleen de Anglicaanse Kerk wees het spiritisme reeds in een vroeg stadium af maar werd te zeer in beslag genomen door de eigen problemen om dergelijke ongrijpbare praktijken te lijf te gaan. Alleen het Leger des Heils, dat het spiritisme met gokken en drinken tot de grote geestelijk gevaren rekende, trok er actief tegen ten strijde.

De Amerikaanse spiritistische rage was in 1853 naar Groot-Brittannië overgeslagen en was daar een even groot succes. In dat jaar vereerde het Amerikaanse medium Mrs. R. Hayden Londen met een bezoek en gaf enkele seances voor een zorgvuldig geselecteerd gezelschap. Aanwezig waren onder anderen Augustus de Morgan, de secretaris van de Astronomical Society, en de utopist Robert Owen. De Morgan had Mrs. Hayden in New York al eens bezocht en was opnieuw onder de indruk. Robert Owen was tweeëntachtig en leefde al jaren teruggetrokken, maar hij ontdekte een nieuwe roeping en schreef *'The Future of the Human Race'* (1853), waarin hij de komst van het spiritisme omschreef als de aankondiging van de nederlaag van het materialisme, een teken dat de nieuwe rechtvaardige samenleving dichtbij was. Owens vlotte bekering deed een dominee verzuchten: *'I know no history which so clearly points out that atheism and credulity are brother and sister.'* [Ik ken geen geschiedenis die zo duidelijk laat zien dat atheïsme en lichtgelovigheid broertje en zusje zijn.] De overgrote meerderheid van de Britse spiritisten was er van overtuigd dat haar ontdekking niets met atheïsme van doen had, maar juist volkomen in overeenstemming was met het christelijk geloof. Teleurgesteld door de lauwe reactie van de kerken stichtten de spiritisten eigen kerkgenootschappen en hielden diensten waarin seances met gezangen en preken gecombineerd werden. Er verreesen spiritistische kerkgebouwen, gemeenschapshuizen en scholen. De grote groei en officiële erkenning bleven echter uit. Uit een enquête door de British National Association of Spiritualists bleek dat er in 1889 zeventenvijftig scholen waren met in totaal zo'n 4300 leerlingen. In die tijd was de beweging eigenlijk al weer op z'n retour. Ze zijn echter nooit opgeheven en er bestaan nog steeds spiritistische kerkgenootschappen. De liturgische praktijk is veelal dat het medium (meestal één per gemeente) op een trage, gedragen toon, vaak in een Bijbelse stijl, adviezen verstrekt.

9 De 'H YcgcZY

Daarnaast is uit het spiritisme nog een andere godsdienstige stroming voortgekomen, de theosofie. De oprichtster, Helena Petrovna Blavatsky (1831-1891), was zelf jarenlang een medium en richtte in 1875 met de Amerikaanse Kolonel Henry S. Olcott de 'Theosophical Society' op. HPB (zoals haar volgelingen haar aanduiden) had niet zozeer een geleidegeest maar beweerde in contact te staan met 'Astrale Meesters', hogere wezens die in Tibet woonden en allerlei oeroude boeken aan haar lieten zien. Onder hun begeleiding (zo beweerde ze) schreef Blavatsky twee dikke werken, 'Isis Unveiled' en 'The Secret Doctrine', waarin een systeem ontwikkeld werd aangaande de geschiedenis van het heelal en de ontwikkeling van de mens (literatuuronderzoek heeft aangetoond dat beide werken zeer veel passages uit oudere occulte werken bevatten).

De theosofie combineert boeddhistische en spiritistische inzichten en trok toentertijd sterk de aandacht omdat waar Madame Blavatsky verscheen vreemde verschijnselen plaatsvonden. De theosofische beweging maakte haar grootste groei door onder leiding van Blavatsky's opvolgster Annie Besant (1847-1933) maar viel uiteen toen Besant het Indiase jongetje Jiddu Krishnamurti als Messias naar voren schoof. Rudolf Steiner (1861-1925), de leider van de Duitse theosofen, kon dat niet accepteren en stichtte in 1909 de antroposofische vereniging. De definitieve doodssteek voor de beweging kwam toen Krishnamurti in 1929 bekend maakte dat hij de rol van Messias niet op zich wenste te nemen.

Niet overall maakte het spiritisme grote indruk. In Frankrijk slaagde het er nauwelijks in het mesmerisme te verdringen. Eén naam dient toch genoemd te worden: Allan Kardec (pseudoniem van Hippolyte Rivail, 1804-1869). Kardec schreef verscheidene spiritistische werken, waarin hij een niet-christelijke kijk op het verschijnsel ontwikkelde en het trachtte te verzoenen met de reïncarnatiegedachte. Zijn ideeën vonden slechts in kleine kring gehoor, maar hadden grote invloed op het spiritisme in Brazilië, waar zij bijdroegen aan het ontstaan van mediumgodsdiensten (vergelijkbaar met de spiritistische kerkgenootschappen) en 'faith healers', paranormale genezers die beweren reïncarnaties te zijn van beroemde doktoren. Ook in Duitsland drong het spiritisme, waarschijnlijk door de taalbarrière, nauwelijks door.

Theosofische loges, opgericht in de jaren tachtig en negentig, zorgden voor de eerste vertalingen van spiritistische boeken. Uiteindelijk zou het spiritisme in Groot-Brittannië de grootste invloed uitoefenen, zowel op het godsdienstig als het wetenschappelijk leven. Anders dan in de Verenigde Staten, waar spiritisme en politieke emancipatie verwante begrippen waren, hielden de Britse spiritisten zich afzijdig van de politiek en hadden hun godsdienstige opvattingen een sterk piëtistische inslag (dat wil zeggen gericht op een persoonlijke vroomheid). Zij uitten dus geen kritiek op politieke en kerkelijke instituties en dus konden leden van de betere kringen, mits zij discreet met deze vrijheid omgingen, mediums bezoeken of ontvangen.

10 Beroemde mediums

Mrs. Hayden was de eerste van een serie mediums die het Britse publiek versted zou doen staan. Na haar was Mrs. Mary Marshall het toonaangevende medium (en ze moet goed geweest zijn, want nog in 1906 schreef de bioloog Alfred Russel Wallace dat hij nooit een beter medium bezocht had) en rond 1864 waren de Amerikaanse gebroeders Davenport 'top of the bill'. Zij deden niet aan bidden en preken maar lieten zich gekneveld opsluiten in een zogenoemd kabinet, een grote afsluitbare kist. In het kabinet lagen muziekinstrumenten die na het sluiten hoorbaar bespeeld werden. Als dan na afloop de deuren echter geopend werden, kon iedereen zien dat de gebroeders nog steeds vastgebonden zaten.

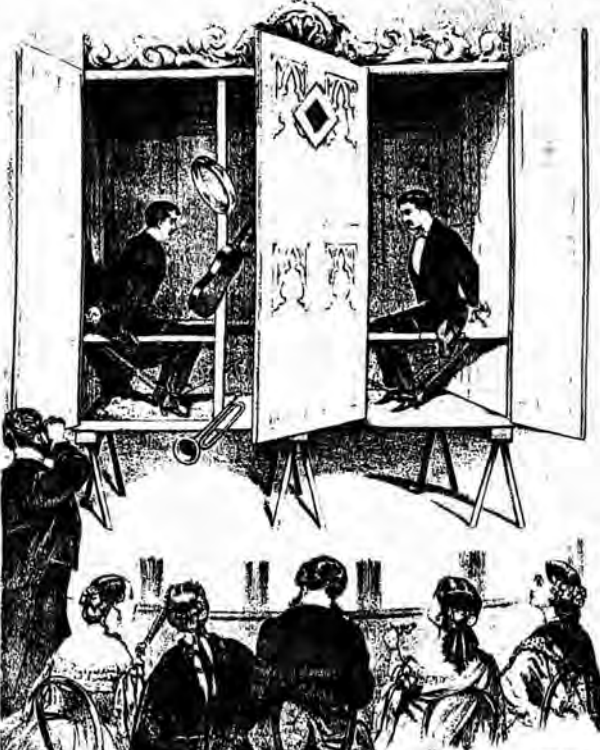
De grens tussen goochelen en geesten oproepen was daarmee zeer vaag geworden, maar dat vormde voor de meeste gelovers geen probleem. De recht-toe-recht-aan optredens van de Davenport's hebben het spiritisme pas ècht populair gemaakt. Hun carrière duurde echter maar kort: het publiek ontwikkelde de lastige gewoonte om halverwege de voorstelling het podium te bestormen en het kabinet open te slopen. De broers begonnen toen maar een tournee langs de hoven van Europa, waarna ze in 1868 naar Amerika terugkeerden.

Een andere nieuwigheid uit het land van de onbegrensde mogelijkheden was de 'spirit photography'. Daarin gespecialiseerde fotografen maakten opnamen waarop naast de klant ook een of meer geesten te zien waren. De meesten maakten gebruik van een eenvoudige dubbele-opnametechniek, maar later, naarmate de klanten kritischer werden, gebruikten de fotografen vaak informanten en een uitgebreid arsenaal van trucjes om een zo indrukwekkend mogelijk resultaat te verkrijgen. De beroemdste geestenfotograaf was de Fransman Eduard Buguet, die ook de geesten van beroemdheden zoals Dickens en Napoleon op de gevoelige plaat vast kon leggen. In 1875 werd hij wegens fraude opgepakt. Buguet bekende, een gevoelige tegenslag voor deze bedrijfstak.

Het beroemdste medium was, uitzonderlijk genoeg, een man: Daniel Dunglas Home (spreek uit: joem, 1833-1886). Home was in 1855 uit de Verenigde Staten naar Groot-Brittannië gekomen. Een succesvolle tournee 'langs de hoven van Europa' bezorgde hem de welwillende aandacht van de betere kringen. Zijn seances waren veelal weinig spectaculair, met boodschappen van het vertrouwde zoet-godsdiensstige soort waarna voorwerpen door de kamer zweefden en muziekinstrumenten vanzelf speelden. Maar als de aanwezigen duidelijk onder de indruk waren, was Home bereid te tonen dat hij tot buitengewone dingen in staat was: hij hield gloeiende kolen in zijn hand, zweefde eens duidelijk zichtbaar (volgens twee vrienden-getuigen) langs een buitenraam voorbij, kon verscheidene centimeters langer worden, enzovoorts.

Ondanks zijn grote reputatie wilde niemand hem permanent financieel ondersteunen. Een poging om zijn bestaan te verzekeren door de oprichting van een 'Spiritual Athenaeum' (een besloten genootschap waarvan Home secretaris zou worden) werd een fiasco.

THE DAVENPORT BROTHERS'
PUBLIC CABINET SÉANCE.

NOW BEING HELD AT
THE QUEEN'S CONCERT ROOMS,
HANOVER SQUARE.

Affiche voor de voorstelling van de Davenport brothers

Een jaar later, in 1867, volgde een tweede tegenslag. De geest van de overleden echtgenoot van Mrs. Lyon had via Home verordonneerd dat zijn weduwe aan Home een jaargeld van zevenhonderd pond moest toekennen. Mrs. Lyon was duidelijk gecharmeerd van Home en ging gaarne akkoord, maar toen Home een

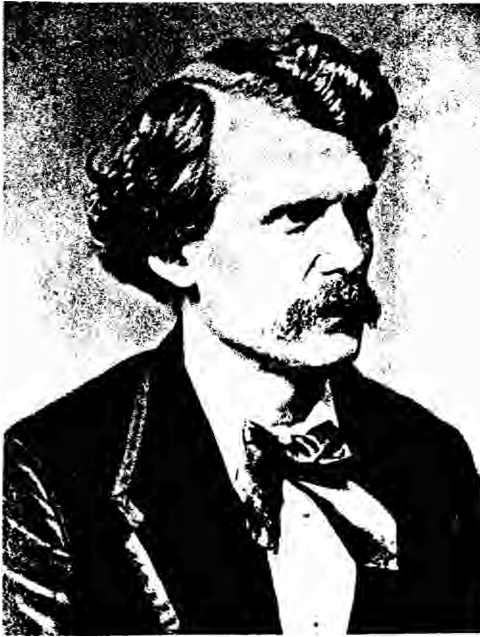

Werkstukje van Buguet: man met geest van overleden gade (links); de fotograaf Buguet gehypnotiseerd door een assistent (rechts).

intiemere relatie afwees (of afbrak, dat is niet duidelijk) stapte ze naar de rechter om haar geld terug te krijgen. Home behield zijn jaargeld, maar hij en Mrs. Lyon werden door iedereen uitgelachen en na afloop van de affaire wilden de upper classes niets meer met Home te maken hebben. Home gaf nog seances voor trouwe volgelingen en liet zich onderzoeken door de natuurkundige William Crookes, maar zijn gezondheid ging snel achteruit. In 1877 verschenen zijn memoires, 'Lights and Shadows of spiritualism', waarin hij andere mediums oplichters noemde en zichzelf tot het enige echte uitriep. Dit veroorzaakte veel beroering en de loopbaan van veel collega's kwam tot een vroegtijdig einde.

11 De materialiserende mediums

Homes openhartigheid kwam bijzonder ongelegen want het mediumschap begon juist een slechte naam te krijgen, terwijl een goede reputatie van het allergrootste belang was. De rijkste klanten kwamen liever niet in de gewone volkswijken maar

D.D. Home

nodigden de mediums bij zich aan huis. Het medium dat deze eer te beurt viel, mocht uiteraard de mooiste staaltjes van haar gave alleen dan en daar, voor haar beschermheer en zijn vrienden, vertonen. Het was een onzeker bestaan. Die beschermers verwachtten steeds het beste en waren (zoals alle negentiende-eeuwers) zeer gevoelig voor hun reputatie, zodat ze hun medium om het minste of geringste lieten vallen en een ander opzochten. Ze behandelden hen in principe hetzelfde als de betere soort lichtekooien. Vooral in Londen, de stad van macht en geld, was de concurrentie dermate scherp dat mediums wel gedwongen waren steeds krassere vormen van bedrog toe te passen om de concurrentie te overtroeven.

Begin jaren zestig werd van een medium verwacht dat zij kon zorgen voor 'materialisaties'. Daarbij nam het medium, al dan niet vastgebonden, plaats in een kabinet (meestal een met een gordijn afgesloten kast of een hoek van de kamer) en na verloop van tijd staken de armen of benen van geesten naar buiten. De eerste zogenaamde volledige materialisaties, waarbij een volledige geest uit het kabinet kwam stappen, moet omstreeks 1860 in de Verenigde Staten plaatsgevonden hebben. Tien jaar later introduceerde ene Mrs. Holmes het materialiseren in Groot-Brittannië en veroorzaakte daarmee een crisis onder de traditionele mediums. Er brak een tijd van intensieve bijscholing aan.

In 1872 had het Londense medium Mrs. Guppy de techniek eindelijk onder de knie. Tot dan toe was ze vooral bekend om haar zogenoemde apporten waarbij fruit, groenten en bloemen uit het niets (boze tongen beweerden: van onder haar rokken) tevoorschijn kwamen. Daarmee had ze ooit de bioloog Wallace, toch al diep onder de indruk van Mary Marshall, definitief voor het spiritisme gewonnen,

maar met de komst van de materialisaties was het publiek uitgekeken op haar bloemen en planten. Mrs. Guppy gaf echter niet op. Ze was vastbesloten haar klanten weer iets unieks te bieden. Ze bestudeerde de materialisatietechniek, en met succes. Om haar marktaandeel terug te winnen, liet ze in januari 1873 een seance verstoren bij Mrs. Holmes. Iemand ontstak op een erg ongelukkig moment een lucifer, waarna de zojuist verschenen geest als een bezetene het kabinet in stoom. Het bleek Mrs. Holmes geweest te zijn. De consternatie was groot en er vielen rake klappen.

In datzelfde jaar wilde Mrs. Guppy ook afrekenen met Florence Cook, een jong meisje dat actief was als materialiserend medium in East End, de volkswijk rond de Londense dokken. Florence trok zich tijdens de seance terug achter een gordijn waarna de geest van Katie King, de legendarische dochter van de al even legendarische kaperkapitein John King, tevoorschijn kwam. Katie wandelde rond en maakte met deze en gene een praatje. Ze had (daar waren vriend en vijand het over eens) duidelijk de gelaatstreken van Florence.

Mrs. Guppy organiseerde verscheidene pogingen om haar te ontmaskeren, maar slaagde er niet in haar reputatie blijvende schade toe te brengen. De strijd escaleerde. Sommige mediums kozen de kant van Mrs. Guppy, anderen waren bang voor haar activiteiten en schaarden zich aan de kant van Miss Cook. Er brak een kleine maar verbitterde spiritistische oorlog uit. Men stuurde handlangers naar elkaars seances om de boel in de war te schoppen en het wemelde van de beschuldigingen en de onthullingen. In korte tijd raakte de sfeer zo grondig verpest dat nieuwsgierigen alleen op voordracht van vertrouwde klanten binnen konden komen, en vaak ook nog gefouilleerd werden. Tijdens de seances zagen medewerkers van het medium er op toe dat er niets ongeoorloofds gebeurde.

Het spiritisme verloor snel aan respectabiliteit en werd het onderwerp van goedkope grappen. Vooral het beetgrijpen van de geest, 'ghost grabbing', bleek een effectief middel om frauduleuze mediums te ontmaskeren en werd een populair (en door mediums gevreesd) tijdverdrijf in kringen van journalisten en studenten. De al eerder genoemde memoires van Home, het onderlinge wantrouwen en de met de regelmaat van de klok gepubliceerde ontmaskeringen zorgden er voor dat het tijdperk van de commerciële mediums rond 1880 voorbij was.

12 De wetenschap en het spiritisme

Vaak wordt gedacht dat 'de wetenschap' vanaf het allereerste moment niet geïnteresseerd was in het spiritisme, dat geleerden zich stevast bevooroordeeld toonden en unaniem weigerden de spiritistische verschijnselen te onderzoeken. Dat gold echter slechts voor een deel van hen, en is geen ongewoon fenomeen als zich een onverklaard verschijnsel voordoet. Bij het spiritisme zijn de redenen voor wetenschappelijke terughoudendheid snel aan te wijzen: het ontbreken van onderzoekservaring, de onmogelijkheid om seances uit te voeren onder goed

Ghost grabbing in stripverhaal-vorm; het bijschrift bij het eerste plaatje luidt: *The preliminaries are not at all unpleasant.* [De voorbereidingen zijn in het geheel niet onaangenaam.] Het medium is Florence Cook (volgens sommigen).

controleerbare omstandigheden en, vooral, de slechte ervaringen in de discussies met spiritisten. Ontluisterende conclusies werden steevast beantwoord met verdachtmakingen en de onderzoeker kwam klem te zitten tussen de spot van zijn collega's en de hoon van de spiritisten, die iedere 'aardse' verklaring als het produkt van onvermogen en kwade trouw beschouwden. De in eerste instantie vol zelfvertrouwen gedane oproep aan de wetenschap veranderde in een vertwijfelde uitroep. Waar, zo vroegen de spiritisten zich af, blijft toch die ene onbevooroordeelde onderzoeker die de verschijnselen voor echt verklaart en het bestaan van de geesten durft te accepteren?

En, het moet gezegd, er waren onderzoekers van naam die seances bezochten en zich voor honderd procent aanhangers van het spiritisme verklaarden, zoals de Amerikaanse chemicus Robert Hare en de Britse bioloog (de mede-ontdekker van de evolutietheorie) Alfred Russel Wallace. Laatstgenoemde verklaarde vele mediums als 'echt' (ook al werden ze ervoor of erna betrap op trucs), was regelmatig getuige a *décharge* in rechtzaken tegen mediums en deed zijn uiterste best zijn vrienden en collega's naar seances te krijgen, zonder veel succes overigens.

De zusters Fox, de eerste spiritistische mediums, waren ook de eersten die zich lieten onderzoeken. Een commissie van artsen uit Buffalo werd in de gelegenheid gesteld tijdens een demonstratie met hen te experimenteren en kwam tot de conclusie dat de gezusters (sommige) geluiden met behulp van hun kniegewrichten maakten. Leah gaf toe dat de geesten verstomden indien de zusters hun

De commissie uit Buffalo aan het werk (1851)

benen moesten strekken en hun voeten op zachte kussens geplaatst werden (waarvoor zij hun gewrichten niet meer konden spannen), maar dat was omdat *'our friendly spirits retired when they witnessed such harsh proceedings on the part of their persecutors.'* [onze vriendelijke geesten trokken zich terug toen ze hun vervolgers zo ruw te werk zagen gaan] Maggie Fox zou overigens in 1888 een geruchtmakende bekentenis afleggen waarin ze toegaf dat zij en haar zusters de geluiden aanvankelijk met behulp van voorwerpen aan touwtjes en later met de knie- en teengewrichten geproduceerd hadden. Spiritisten wezen er toen op dat de aan lager wal geraakte Maggie voor haar bekentenis betaald werd.

13 Faraday onderzoekt het tafeldansen

Direct na de introductie van het spiritisme in Groot-Brittannië kwam het eerste onderzoek van de grond; al in 1853 onderzocht de natuurkundige Michael Faraday het tafeldansen. Faraday had een respectabele staat van dienst en een dergelijk onderzoek zou zijn reputatie nauwelijks kunnen schaden; tenminste, niet onder collega's. Faraday wilde als eerste nagaan of er iets waardevols zat in de toen vaak geopperde suggestie dat er een overeenkomst was tussen spiritistische en elektrische verschijnselen, wat dat dan ook precies mocht betekenen. In dat geval moest er sprake zijn van een energie-uitwisseling tussen de tafel en de aanzittenden, een uitwisseling van elektrische aard, met andere woorden elektrische velden of stromen.

Om dit na te gaan plakte hij op het tafelblad allerlei plaatjes van verschillende materialen, liet de vingers van de aanzittenden daar op rusten en keek of er enige verandering optrad. Dat was niet het geval. De waarnemingen brachten hem wel op een idee. Hij nam dunne kartonnen plaatjes en plakte die (zonder dat de proefpersonen dat wisten) niet volkomen star maar behulp van een paar kleverige druppels op de tafel. Na afloop bekeek hij de verplaatsing van het plaatje over de tafel en zag dat de tafel het karton gevolgd had.

Zijn conclusie was dat het tafeldansen door onbewuste druk en bewegingen van de vingers der aanzittenden veroorzaakt werd. Toen hij dit publiceerde, kwam een stroom furieuze reacties en getuigenverklaringen los in de trant van 'verklaart u dat dan maar eens'. Faraday, die het spiritisme toch al als een nieuwe vorm van bijgeloof beschouwde en verbijsterd was door de goedgelovigheid van het publiek, verloor zijn geduld en zag geen heil in verder onderzoek.

Zo kregen onderzoekers van paranormale verschijnselen reeds in de eerste vijf jaar te maken met alle tot op de dag van vandaag actuele valkuilen en tegenargumenten. De doktoren uit Buffalo werden als eersten geconfronteerd met het effect dat de verschijnselen verminderen als men ze steeds kritischer wil onderzoeken. Ze kregen ook de sindsdien gangbare verklaring te horen (zij het met een spiritistisch sausje): de geheimzinnige krachten weigeren als kritisch ingestelde personen hun beperkingen opleggen. De Israëlitische wonderdoener Uri Geller, die

in de jaren zeventig van deze eeuw furore maakte, gebruikte hetzelfde argument om skeptische onderzoekers tijdens zijn optredens te weren.

Faraday kreeg te maken met de pseudowetenschappelijke neiging de geloofwaardigheid van gerapporteerde fenomenen te vergroten door ze te koppelen aan andere onbegrepen natuurverschijnselen; zo zou het tafeldansen wel verband houden met die geheimzinnige natuurkracht elektriciteit en op dezelfde manier brengen moderne pseudowetenschappers paranormale fenomenen in verband met de quantummechanica.

Ook Faraday werd geconfronteerd met het terugwijk-effect: hij kon slechts een bescheiden versie van de door enthousiaste spiritisten gerapporteerde verschijnselen onderzoeken. Maar hij had iets en kwam tot een mogelijke verklaring. Onmiddellijk keerde het terugwijk-effect zich tegen hem. Hij had het 'ware verschijnsel' niet onderzocht maar iets anders, iets wat er niet eens op leek, iets onbeduidends. Tientallen mensen verzekerden hem dat zij loodzware tafels hadden zien dansen en zelfs zweven. Dat kon toch niet het gevolg zijn van onbewuste spierbewegingen? Voor Faraday restten nog slechts onbevredigende uitwegen. Een nieuw onderzoek zou, daar was hij van overtuigd, hetzelfde beeld geven: de verschijnselen zouden weer weinig voorstellen, de verklaring was identiek en daarna zouden de gelovigen weer met spectaculaire verhalen komen. Hij kon natuurlijk (en dat was zijn stellige overtuiging) beweren dat die getuigen overdreven, bedrogen waren of zichzelf bedrogen hadden, maar een dergelijke stellige uitspraak over voorvallen die hij niet onderzocht had, was wetenschappelijk onverantwoord. Ten slotte kon hij erkennen dat de verschijnselen hem systematisch ontweken, dat het alleen bestond als hij er niet bij was; dat was absurd.

Faraday is waarschijnlijk de eerste geleerde geweest die zich de uitzichtloosheid van het spiritistisch onderzoek ten volle realiseerde. Hij wist het niet meer: steeds als hij de geesten door de voordeur benaderde, glipten ze door de achterdeur naar buiten en nèt op het moment dat hij deze op slot draaide, droegen de spiritisten hen door de voordeur weer naar binnen. Toen de gebroeders Davenport hem verzochten hen te onderzoeken, antwoordde hij: *'I will leave the spirits to find out for themselves how they can move more my attention. I am tired of them.'* [Ik laat het aan de geesten over om zelf maar uit te vinden hoe ze mijn aandacht kunnen trekken. Ik ben ze moe.]

Het wegglijpen van de verschijnselen als de kritische onderzoeker naderbij komt, kan natuurlijk onmiddellijk verklaard worden als er sprake is van bedrog, het werk van een handige goochelaar, maar kan ook het gevolg zijn van een overdreven grote publieke belangstelling voor een onbekend verschijnsel. De geruchten die dan de ronde doen, stimuleren getuigen tot het overdrijven van wat ze zelf meegemaakt hebben, waardoor de verhalen steeds sensationeler worden. Men wil niet voor elkaar onderdoen en men kan een eerder gegeven, wellicht overdreven beschrijving niet zonder gezichtsverlies herroepen. De verborgen onzekerheid wordt heilige overtuiging, een overtuiging die weer versterkt wordt door journa-

listen en auteurs die, gegrepen door de verhalen en verleid door de vraag naar méér, de sterkste staaltjes in kranten en boeken nog verder vervormen en aandikken.

14 De spiritistische hypothese

Het werken met trance-mediums was helemaal verwarrend omdat de door hen vertoonde verschijnselen zo buitengewoon veelzijdig waren. Dat begon al met de manier waarop het medium in trance ging. Sommigen leken in te dutten, anderen hoefden alleen maar hun ogen dicht te doen, en weer anderen verzonken in gebed terwijl de aanwezigen zich overgaven aan het zingen van stichtelijke liederen. De vertoonde trance-toestanden waren ook verschillend. Sommige mediums leken klaarwakker, anderen leken in een slaperige toestand te verkeren en weer anderen schudden en schokten en moesten door de aanwezigen in bedwang gehouden worden.

Afgezien van de mediums die acteerden, ondergingen de meesten waarschijnlijk een toestand die tegenwoordig wel wordt aangeduid met de term 'dissociatie'. Van de persoonlijkheid van het medium lijkt zich een deel, een ander 'ik', af te splitsen, dat over een geheel eigen karakter en geheugen beschikt en één hand of de stem gebruikt om zich te uiten. Die andere persoonlijkheid is soms zachtvaardig en kinderlijk, maar vaak lastig of zelfs ronduit beledigend; het lijkt er op dat het medium over een uitlaatklep beschikt voor zijn of haar ongenoegen. Waarschijnlijk waren de meeste mediums zelf onder de indruk van hun onverwachte gave' en er van overtuigd een werktuig van hogere machten te zijn.

Was het medium eenmaal in trance, dan kwam eerst (en bij velen, uitsluitend) de geleidegeest door. Bij de eerste Amerikaanse mediums waren dat vaak de geesten van Indiaanse medicijnmannen. Indianen golden toentertijd als op een bijzondere wijze verbonden met de natuur. In latere jaren waren het vaak Indiase of Oud-Egyptische priesters.

Dan waren er de verschillende manieren waarop het medium de boodschappen van de geleidegeest door kon geven. De bekendste waren kloppen, praten, schrijven en het 'ouija-bord', een plankje op wieltjes waarop het medium een of twee handen liet rusten. Op tafel lagen cijfers en letters uitgespreid en de antwoorden kwamen tot stand doordat de geleidegeest het plankje langs de letters stuurde. Deze methode bleef tot het eind van de negentiende eeuw populair. Het nu nog wel gepraktiseerde 'glaasjedraaien' (waarbij een omgekeerd glas op een gladde tafel gebruikt wordt) is een variant waarbij verscheidene deelnemers een vinger op het omgekeerde glas leggen, zodat niet het medium maar de meerderheid der aanwezigen het 'juiste' antwoord bepaalt.

Na het werk van William Crookes (zie hieronder) gingen de meeste onderzoekers ervan uit dat een medium over onbekende krachten beschikte, waarmee ze de gekende wetten van de natuur kon negeren. De beste manier om deze kracht te

onderzoeken was gebruik te maken van mediums die fysische fenomenen op konden roepen (van klopgeluiden tot materialisaties) omdat men dan gebruik kon maken van het uitgebreide instrumentarium van de natuurkunde. Een andere mogelijkheid was het onderzoeken van mensen die bij vol bewustzijn over helderziende of telepathische gaven leken te beschikken. Met zaken als trance-toestanden en sprekende geesten had men echter totaal geen ervaring en deze werden daarom lange tijd respectvol genegeerd. De spiritisten waren er uiteraard van overtuigd dat dit het werk was van geesten (dit werd deftig aangeduid als de 'spiritistische hypothese') maar natuurkundigen speculeerden dat de mediums onbekende natuurkrachten gebruikten (de 'animistische hypothese').

15 William Crookes, de arrogante natuurkundige

Een van de eerste en bekendste onderzoekers was William Crookes (1832-1919). Hij was naar aanleiding van experimenten met elektrische verschijnselen in met ijl gas gevulde (zogenoemde Crookese) buizen tot de overtuiging gekomen dat er naast de vloeibare, gasvormige en vaste een vierde fase moest bestaan, waarbij de materie zich op een geheel andere wijze gedroeg. Het was duidelijk dat er dan ook nog onbekende krachten moesten bestaan. Hij dacht dat de spiritistische verschijnselen daar mee te maken hadden (hij was al zeer vroeg overtuigd van de echtheid ervan) en zocht een medium dat bereid was zich aan een onderzoek te onderwerpen. Naar aanleiding van zijn onderzoek met D.D. Home in 1870-73 kwam hij tot de conclusie dat er een 'psychic force' bestond.

De samenwerking met Home wordt als een van de hoogtepunten van het spiritistische onderzoek beschouwd: de beroemde geleerde onderzoekt het krachtigste medium, en met positief resultaat. Homes reputatie is gebaseerd op enkele sterke verhalen (zoals het al vermelde 'buitenom zweven') en het feit dat hij nooit op fraude betrapt is (althoewel hij Parijs overhaast en om onbekende redenen verliet), en een belangrijke school binnen de parapsychologen schuift hem daarom naar voren als het bewijs voor de echtheid van spiritistische fenomenen. Andere mediums zouden ook zo nu en dan wel iets paranormals voor elkaar gekregen hebben, maar waren verder op bedrog aangewezen. Home is voor hen de 'witte maf', het ene medium wiens daden de waarheid van het spiritisme aantoonde.

Skeptische geleerden wijzen er op dat Home moeilijk betrapt kon worden omdat hij anders dan anderen te werk ging. De seances vonden plaats in huizen van gerenommeerde leden van de Britse society, en de gasten werden met zorg geselecteerd. Journalisten en andere potentiële 'ghost grabbers' kwamen er niet in. Wie daarna blijk gaf van ook maar de geringste twijfel, zette niet alleen de goede naam van de andere aanwezigen op het spel, maar wel heel in het bijzonder die van de gastheer. Home was geen ambitieuze jongedame uit Soho of East End, zo'n opgeklommen 'shilling-a-seance'-medium. Hij was een man van eer, een Meesterkok die alle kokkerellende huisvrouwen ver achter zich liet. Hij speelde het spel

subtiel en met verve. De erkenning door Crookes was slechts een nieuwe trofee in zijn prijzenkast.

In 1874 werd Florence Cook betrappt op bedrog (ze werd gegrepen door een 'ghost grabber') en de man die haar financieel ondersteunde was daar noodlot-tigerwijs bij aanwezig. Hij dreigde zijn steun op te zeggen en in haar wanhoop vroeg Florence aan Crookes of hij haar wilde onderzoeken. Crookes stemde toe, bezocht haar seances en concludeerde dat de geest die uit haar kabinet stapte echt was. Dit deed de aanvankelijk spottende commentaren op zijn werk snel verbitteren. Hij werd er van beschuldigd misleid of zelfs verleid of verliefd te zijn. Maar Crookes gaf geen krimp. Alhoewel hij onderworpen was aan de condities zoals opgelegd door de mediums, beschouwde hij zijn werk als zuiver wetenschappelijk. Hij keek op zijn critici neer en vatte in zijn 'Researches in Spiritualism' (1874) hun opmerkingen als volgt samen: *'Others - and I am glad to say they are very few - have gone so far as to question my veracity.'* [Anderen - en ik ben blij dat het er maar weinig zijn - zijn zelfs zo ver gegaan dat ze mijn waarheidsliefde in twijfel trokken.] Het was een tekort van zijn kwaliteit: zijn zelfverzekerdheid had van hem de toonaangevende, onafhankelijke geleerde gemaakt, de enige die vrijuit kon besluiten het spiritisme te gaan onderzoeken. Maar in zijn 'Researches' wordt de arrogante keerzijde van zijn onafhankelijke karakter pijnlijk zichtbaar, en het is de vraag of deze eigenschap zijn vermogen om fouten te erkennen niet al te zeer in het nauw bracht.

In 1963 publiceerde Trevor Hall een briefwisseling tussen D.D. Home en Crookes uit 1875, waaruit overduidelijk blijkt dat Crookes dubbel spel speelde. Home informeerde naar geruchten dat de onderzoeker en het medium Mary Showers een relatie hadden. Crookes ontkende en schreef tevens dat hij over een schriftelijke bekentenis beschikte waarin Mary toegeeft dat alle door haar geproduceerde verschijnselen op fraude berustten. Crookes had dit niet gepubliceerd vanwege *'the very great injury which the cause of truth would suffer if so impudent a fraud were to be publicly exposed.'* [de zeer grote schade die de zaak van de waarheid zou lijden als een dermate schaamteloos bedrog aan het licht zou komen.] Nu had Mary Showers ooit samen met Florence Cook een materialisatieseance gegeven, een seance die door Crookes als zeer waardevol omschreven werd. Maar als Mary toen bedrog gepleegd had, dan had Florence dat ook gedaan, terwijl Crookes altijd volhield dat Florence door en door betrouwbaar was. Daarmee ligt dus niet alleen het wonder Florence Cook maar ook de geloofwaardigheid van Crookes in scherven.

Rond 1875 sloot Crookes zijn spiritistisch onderzoek af, waarschijnlijk omdat alle kritiek (vooral die van William Carpenter, de rector van de universiteit van Londen) zijn carrière in gevaar bracht. Hierna zou het acht jaar duren voordat er in Groot-Brittannië weer experimenteel onderzoek naar het spiritisme gedaan werd. Crookes' conclusies over de echtheid van sommige spiritistische verschijnselen bleven al die tijd als donkere wolken boven de hoofden van de natuurkundigen

hangen. De dreiging werd wat minder toen iemand tijdens een seance van Florence Cook in januari 1880 een greep naar de geestverschijning deed en opnieuw het spartelende medium in zijn handen bleek te houden.

William Crookes, 'Katie King' en Florence Cook

16 Speuren naar de vierde dimensie

In juli 1876 kwam het Amerikaan medium Henry Slade naar Londen, op uitnodiging van de theosofische vereniging. De theosofen hoopten dat hij, aangezien D.D. Home steeds minder seances gaf, het spiritisme nieuw leven in zou blazen. Slades specialisme was 'slate writing', waarbij de geesten boodschappen schreven binnen twee op elkaar geklemde en verzegelde leien. Slade werd echter vrij snel na zijn aankomst op fraude betrapt, voor de rechter gesleept en tot drie maanden dwangarbeid veroordeeld. Het vonnis werd vanwege een vormfout nietig verklaard, maar voordat een nieuw proces ingezet kon worden, vluchtte hij naar Duitsland. Daar bleken wetenschappers van de universiteit van Leipzig, waaronder de

sterrenkundige Zöllner en de psycholoog Wundt, bereid zijn seances bij te wonen.

Friederich Zöllner (1834-1882) had, zeker na een bezoek aan het laboratorium van Crookes, een grote interesse voor het spiritisme opgevat, maar zag weinig in Crookes' theorie van de psychische kracht. Zöllner geloofde dat de mediums onbewust gebruik maakten van een vierde dimensie, een 'ruimte achter de ruimte' die het mogelijk moest maken de bekende fysische wetten te omzeilen. Om dit te bewijzen onderwierp hij Slade aan verschillende tests. Zo moest het medium twee ringen van verschillende houtsoorten in elkaar steken en een slakkenhuis in zijn spiegelbeeld veranderen door hem in de vierde dimensie om te draaien. Alhoewel Slade geen van de voorgeschreven kunststukjes volbracht, was Zöllner dermate onder de indruk van andere, ongevraagd uitgevoerde wonderen, dat hij het experiment geslaagd noemde.

Henry Slade

Zijn collega's bleken niet te overtuigen. De meesten kwamen alleen maar kijken en waren terughoudend in hun commentaar. Dat gold ook voor Wundt, de vertegenwoordiger van de nieuwe wetenschap der psychologie. Wundt was tijdens één seance aanwezig en toen eigenlijk alleen onder de indruk gekomen van de volstrekte onbenulligheid van de boodschappen van Gene Zijde, maar hij kon zich geen harde uitspraken permitteren omdat hij enerzijds Zöllner niet wilde bruuskeren met een afwijzing (hij had aan Zöllner de vestiging van zijn psychologisch laboratorium te danken) en anderzijds de vertegenwoordigers van de gevestigde wetenschappen niet van zich wilde

vervreemden met een (volgens hen) te positief oordeel.

Wundts terughoudendheid irriteerde de theoloog Ulrici. Volgens hem moest Wundt, aangezien niemand de verschijnselen verklaren kon, nu maar erkennen dat er 'hogere' krachten bestonden die ook met het uitgebreide arsenaal psychologische meetinstrumenten onaantoonbaar waren. Ulrici bracht hem daarmee welbewust in een lastig parket maar Wundt diende hem krachtig van repliek. Hij wees Ulrici er op dat er helemaal geen sprake was van wetenschappelijke experimenten omdat de aanwezigen onderworpen waren aan de grillen van de geesten (of de mediums). Zij konden wel om een bepaald verschijnsel vragen, maar heel vaak

werden ze verrast door iets totaal anders en waren ze dus proefpersonen in plaats van -leiders. Dat iedere bezoeker op zich deskundig was op zijn terrein deed voor Wundt niet ter zake. Deskundigheid had betrekking op een bepaald vakgebied en geen van hen kon zich deskundig noemen op het gebied van de spiritistische verschijnselen.

Ook wees hij erop dat buitenstaanders heel vaak af gaan op het gezaghebbend oordeel van deskundigen, maar dat eenieder de geloofwaardigheid van die uitspraken mag toetsen aan de waarschijnlijkheid. Vooral spiritistische verschijnselen moesten volgens hem met grote argwaan bekeken worden omdat ze haaks staan op de wetenschappelijke kennis. Wundt weigerde om afgaande op de verhalen van anderen, zijn wetenschappelijke kennis te vervangen door dat 'unerklärliche spiritistische Etwas' (onverklaarbaar spiritistisch iets).

Met deze strenge analyse maakte hij in één keer duidelijk waarom het onderzoek door middel van seances tot mislukken gedoemd was. Lang niet al zijn collega's waren het daar mee eens, sterker nog: In de jaren tachtig en negentig wist menig geleerde de weg naar de verduisterde seancekamer te vinden. De hoogtijdagen van het spiritistisch onderzoek, met droge beschrijvingen van urenlange, zorgvuldig genotuleerde seances en bij tijd en wijle spectaculaire ontmaskeringen, moesten nog komen.

17 Het ontstaan van de parapsychologie

Na Crookes' onderzoek brak in Groot-Britannië de discussie over de wetenschappelijke waarde van het spiritisme pas goed los, al vormde het slechts een onderdeel van de fundamentele discussie hoe zoiets materialistisch en dus God-ontkennends als wetenschap verzoend kon worden met de onmisbare 'kerk in het midden', als onmisbare normen opleggende instelling. In het Victoriaanse Groot-Britannië was men er nu eenmaal van overtuigd dat wetenschap een nuttige zaak was, maar dat anderzijds de grote massa doordrongen moest zijn van de waarheid van het geloof opdat zij de goede zeden en de maatschappelijke orde zou respecteren. Niet alle wetenschappers gingen even omzichtig met dit probleem om. Vooral na de publicatie (en het opvallende succes) van Charles Darwins 'The Origin of Species' durfden steeds meer wetenschappers openlijk de superioriteit van de wetenschap te verkondigen. In 1874 bijvoorbeeld veroorzaakte de fysicus John Tyndall opschudding met zijn 'Belfast address' voor de leden van de British Association for the Advancement of Science. In deze rede verkondigde hij dat de wetenschap uiteindelijk alle raadselen op zou lossen en de filosofie en theologie overbodig zou maken.

Vele intellectuelen waren overtuigd van het bestaan van God en het belang van het geloof, en zagen met lede ogen aan hoe de wetenschap de ene zekerheid na de andere omver haalde. De Bijbel werd uiteenge rafeld tot een bundeling van 'mythen', 'verhalen' en 'allegorieën'. Maar was het wel gerechtvaardigd om een

Bijbelverhaal enkel en alleen vanwege zijn onwaarschijnlijkheid als 'niet letterlijk te nemen' af te doen? De filosoof Henry Sidgwick (1838 - 1900) formuleerde het dilemma als volgt: *either one must believe in ghosts, modern miracles etcetera, or there can be no ground for giving credence to the Gospel story*. [ofwel men moet geloven in geesten, moderne wonderen enzovoorts, ofwel er is geen reden om geloof te hechten aan het verhaal van het Evangelie.] Onderzoek naar spiritistische verschijnselen was voor hem de enige manier om de oude wonderen nieuwe glans te verlenen, om de twijfel aan het bestaan van God te ontlopen. De vraag was wie na de controverse rond Crookes zijn reputatie in de waagschaal durfde te stellen en het was dan ook geen wonder dat het tot 1882 duurde voordat de 'Society for Psychical Research' (SPR) opgericht werd. Daarmee kwam het georganiseerd parapsychologisch onderzoek van de grond; 1882 is het geboortjaar van de parapsychologie.

Sidgwick

de Nobelprijs zou krijgen) en Balfour Stewart. De excentrieke Stewart was ongetwijfeld het meest intens bij de zaak betrokken, en zou ook de tweede voorzitter van de SPR worden. Hij geloofde net als Zöllner in het bestaan van een vierde dimensie. In het met P.G. Tait geschreven

Aan de wieg van de SPR stonden William Barrett, Edmund Gurney, Frank Podmore en Frederic Myers en de eerste voorzitter was Sidgwick; jongemannen van goede komaf. Barrett en Podmore zouden geen grote rol spelen, maar Edmund Gurney geniet bekendheid als auteur van 'Phantasms of the Living' (1886), een overzicht van de rapporten over spookverschijnselen die de Society gedurende de eerste vier jaar van haar bestaan verzamelde.

De vereniging kreeg morele ondersteuning van de fysici Lord I Rayleigh (1842-1919, hij zou in 1904 de Nobelprijs krijgen), J.J. Thomson (1856-1940, die in 1906

F.W.H. Myers

dimensies doordringende 'ether', en tekende hoe de onsterfelijke geest van de mens als een door God in deze ether aangebrachte werveling opgevat kon worden.

De directe aanleiding voor de oprichting van de SPR waren de bemoedigende resultaten die Barrett, Gurney en Myers behaald hadden bij hun onderzoek naar 'Thought Reading' bij de gezusters Creery. Hun verslag werd tijdens de eerste bijeenkomst vol trots gepresenteerd maar Gurney zou in 1888 onthullen dat de zusjes gebruikt maakten van een geheime code. Zijn collega's waren echter niet bereid de resultaten daarom terzijde te schuiven. Ook het eerste echte onderzoek van de society betrof helderziendheid en had een identieke afloop. Weer kwamen de onderzoekers tot de conclusie dat de proefpersonen, de heren Smith en

Blackburn, over deze gave beschikten en weer kwam men later bedrogen uit. In 1908 bekende Blackburn (denkend dat Smith dood was) dat ze een geheime code gebruikt hadden. Smith was echter niet dood, hij was integendeel in dienst bij de SPR, en ontkende. In het daaropvolgende conflict kozen de meeste leden van de SPR de kant van hun medewerker.

Een onderzoek naar de fantastische verhalen die over het hoofdkwartier van de theosofische beweging in India de ronde deden, viel minder positief uit. Tijdens afwezigheid van Madame Blavatsky bezocht Richard Hodgson het centrum en schreef dat de grootste wonderen op goocheltrucjes gebaseerd waren. Blavatsky betreunde het dat zij getracht had op een dergelijke wijze de aandacht op haar werk te moeten vestigen, beloofde beterschap en reisde naar Europa om de door de onthullingen ontstane verwarring zoveel mogelijk in te dammen.

De grote uitdaging voor de SPR en de grote interesse van voorzitter Sidgwick, was het onderzoeken van materialisaties. Hiermee was in de Verenigde Staten al een begin gemaakt in 1860. Toen startte de Universiteit van Pennsylvania een onderzoek naar het spiritisme, onder leiding van professor Seybert. Namens de onderzoekscommissie bezocht Dr. H.H. Furness tientallen seances en hij constateerde tot zijn verbazing dat de bezoekers in de geestverschijningen steeds weer andere overleden familieleden herkenden, waar hij telkens weer het medium het kabinet in en uit zag kruipen.

Tijdens één van die kruippartijen bleef haar met lichtgevende verf behandelde gewaad aan een vloerspijker hangen. De geest was letterlijk aan de grond genageld en kon niet overeind komen. Furness schreef hierover in het verslag: *'I shall never forget the half-comic, half-appealing glance as her eyes looked up into mine, when she was only partially materialised. It was very hard not to spring to her assistance, but such gallantry would have been excessively ill-timed.'* [Ik zal nooit de half-komische half-smekende blik in haar ogen vergeten toen ze opkeek en haar blik de mijne trof, toen ze slechts gedeeltelijk gematerialiseerd was. Het was erg moeilijk haar niet te hulp te snellen, maar zulk een hoffelijkheid zou buitmate slecht te pas zijn gekomen.]

Ten tijde van de oprichting van de SPR, bijna vijf jaar na de oorlog tussen Mrs. Guppy en Miss Cook, waren de dagen van de materialiserende mediums echt voorbij. Er waren er op dat moment maar twee die nog niet op fraude betrappt waren. Het eerste was, verrassend genoeg, Henry Slade. Na zijn bezoek aan Duitsland was hij naar Australië gegaan, waar hij zich gespecialiseerd had in materialisaties. Veel zin om zijn nieuwe gave in Engeland te vertonen had hij niet. In 1885 keerde was hij terug naar de Verenigde Staten, waar hij echter (door leden van de Seybert-commissie) betrappt werd en was dus niet interessant meer voor de SPR (een van haar principes was dat zij nooit mediums onderzocht die betrappt waren). Slade raakte aan de drank en overleed in een sanatorium in 1905.

Het tweede was ene Mrs. Mellon, een Britse die ook in Australië werkte, met even weinig zin om over te komen. Na oktober 1894 was dat ook niet meer nodig.

'Ghost grabbing' had de andere kant van de aardbol bereikt. Tijdens een seance in Sydney greep iemand de verschijning stevig beet en ontdekte dat hij iets zeer levends in zijn handen had. Er volgde een woeste vechtpartij. De geest bleek Mrs. Mellon te zijn en in haar kabinet werden baarden, sokken en andere verkleedartikelen aangetroffen. Deze ontmaskering van het enig overgebleven materialiserende medium deed Frank Podmore verzuchten dat *'the history of materialisation, so far as professional mediums are concerned, is practically one unbroken line of fraud'*. [de geschiedenis van materialisatie is wat betreft beroepsmediums praktisch een ononderbroken keten van bedrog.]

18 Charles Richet wordt bedrogen

Rond 1894 gloorde er toch enig licht. Een nieuw, krachtig medium leek eindelijk gevonden in de persoon van Eusapia Palladino. Deze Italiaanse was van eenvoudige komaf en was al heel jong getrouwd met een rondreizende goochelaar. Daarna was zij korte tijd kamermeisje maar vestigde zich ten slotte als zelfstandig

Eusapia Palladino

medium. Palladino was de schrik van de Napolitaanse spiritistische coterie. Haar seances waren spectaculair maar de bezittingen van de aanwezigen plachten te verdwijnen en niet meer terug te keren. Ze werd regelmatig betrapt op fraude en gaf dat dan ook ruitelijk toe. Als het kon, maakte ze geen gebruik van haar gave, zo beweerde ze, maar pleegde ze bewust bedrog. Dat was veel makkelijker.

Deze bekentenis maakte haar van meet af aan ongeschikt voor serieus onderzoek,

maar de in haar omgeving optredende verschijnselen waren dermate indrukwekkend dat geleerden van naam haar onderzochten, zoals de Italiaanse criminoloog Lombroso, de astronoom Schiaparelli en de Franse fysioloog en psycholoog Richet.

Palladino laat een tafel zweven. Aanwezig zijn de parapsychologen Du Prel (zittend aan tafel) en BroffeTio (staand) en de astronoom Schiaparelli (zittend links, half buiten beeld).

Charles Richet (1850-1935, hij ontving in 1913 de Nobelprijs voor medicijnen) had een indrukwekkende staat van dienst. Hij had er al heel wat jaren onderzoek met mediums opzitten en had speciaal daarvoor een 'Institut Metapsy-chique' opgericht. Richet had Palladino al eerder aan het werk gezien maar weigerde toen het seanceverslag te ondertekenen omdat hij de verschijnselen te absurd vond. Later draaide hij bij en bedacht de term 'ectoplasma' voor de immateriële substantie die, naar zijn overtuiging, van Eusapia uitging en de verschijnselen veroorzaakte.

In 1894 nodigde Richet Palladino uit voor een lange serie seances in zijn zomerhuisje op het Ile Roubaud (nabij Hyères aan de Franse Zuidkust) in de Middellandse Zee. Daarbij waren onder ander aanwezig Frederic Myers en de nieuwe voorzitter van de SPR, de natuurkundige Oliver Lodge (1851-1940). Eusapia was een zeer onrustig medium en de onderzoekers hadden al hun aandacht nodig om haar onder controle houden, terwijl om hen heen allerlei onverwachte gebeurtenissen plaatsvonden. Ondanks het onoverzichtelijke karakter van de seances waren de Britse onderzoekers voldoende geïnteresseerd geraakt om Eusapia een jaar later uit te nodigen naar Groot-Brittannië te komen. Die seances, bij Myers thuis, waren echter geen succes. Niemand was echt onder de indruk en men weet haar eerdere successen aan haar vermogen de controlemaatregelen te omzeilen. Zij was niet alleen sluw, maar haar gekreun en heftige bewegingen maakten het bijna onmogelijk alles in de gaten te houden.

Terug op het vasteland bleef ze seances geven en de aandacht trekken, zodat de SPR (tegen haar principes in) in 1908 besloot tot een tweede onderzoek. Maar ook de nieuwe generatie onderzoekers (Myers en Sidgwick waren ondertussen overleden) was niet onder de indruk. Een lange, met zichtbare tegenzin volbrachte tournee door de Verenigde Staten vormde het slot van haar carrière. De dagen der mediums waren voorbij. Waarschijnlijk meer uit geldnood dan uit waarheidsliefde biechtte ze in een Amerikaanse krant op dat ze de boel altijd al beduvel had. Dat wilden haar geleerde gasten immers.

Een ander medium dat de aandacht van de SPR trok, was Leonora Piper. Zij werd in 1885 door de Amerikaanse psycholoog en filosoof William James (1842-1910), medeoprichter van de Amerikaanse SPR, ontdekt. Leonora Piper was een trancemedium dat op trage, vragende wijze de mededelingen van Gene Zijde doorgaf. In 1889-90 brachten zij en James een bezoek aan Londen, waar ze voor Oliver Lodge seances organiseerden. Lodge hoorde veel onzin en

L. Piper

pertinente onjuistheden maar meende toch een harde paranormale kern te ontwaren. William James wist SPR-lid Richard Hodgson over te halen naar Amerika te komen om het onderzoek voort te zetten. Na 1890 legde Mrs. Piper zich steeds meer toe op automatisch schrijven en William James beweerde tijdens een redevoering voor de SPR in 1896 dat zij over hem en zijn familieleden persoonlijke feiten wist te vertellen die ze onmogelijk kon weten. Latere onderzoekers wezen er op dat de letterlijke transcripties van de seances duidelijk aantonen dat Mrs. Piper naar antwoorden 'viste'. Daarnaast had ze de gewoonte de hand van een bezoeker vast te houden of op haar voorhoofd te leggen. Enige oefening (zoals goochelaars weten) maakt het dan mogelijk de reactie op losse opmerkingen uit minuscule bewegingen af te leiden (een methode die aangeduid wordt als 'cold reading' of 'spierlezen').

De teleurstellende ervaringen met materialiserende mediums en fysische effecten, en de veelbelovende resultaten van seances met trance-mediums als Leonora Piper deden het onderzoek van de SPR een geheel andere richting inslaan. Men ging op zoek naar bewijzen voor helderziendheid en telepathie en ontwikkelde ingewikkelde experimenten waarbij ongeveer gelijktijdig gedane uitspraken van verschillende mediums nageplozen werden op interessante overeenkomsten ('cross-correspondences'). De procedures waren ongemeen streng en de verslaglegging zeer gedetailleerd, zodat men kan zeggen dat deze werkwijze het ideale parapsychologische onderzoek naar de aard van de uitlatingen van mediums nog het meest dicht benaderde, maar de resultaten waren uiteraard vluchtig en voor meerdere interpretaties vatbaar. Daarnaast was het onmogelijk een goede schatting van de toevalskans te maken.

In tegenstelling tot de SPR liet Charles Richet zich niet door tegenslagen met mediums uit het veld slaan. Na zijn ervaringen met Eusapia Palladino ging hij, voorzichtiger maar met des te meer vasthoudendheid, door met het onderzoeken van materialisaties. Zijn meest geruchtmakende onderzoek vond plaats in 1905, in de Villa Carmen in Algiers. Richet was hier te gast bij de familie Noël, en schoondochter Marthe Beraud was het medium. De geleidegeest was ene Bien Boa, die zei een Brahmaanse priester geweest te zijn. Richet schreef dat hij er dit keer niet op uit was een of andere theorie te bewijzen, maar alleen na te gaan of er sprake van bedrog was.

Richet bewees dat de geest ademde en dat zijn adem, net als die van gewone stervelingen, kooldioxyde bevatte. (Hiertoe liet hij de geest in een fles barietwater ademen waarna de inhoud, zoals te verwachten, troebel werd. Uit dank voor deze hulpvaardigheid applaudiseerden de aanwezigen spontaan en de geest maakte daarop een plechtige buiging.) Een duidelijker bewijs van bedrog lijkt nauwelijks denkbaar, maar blijkbaar was het te duidelijk, te grof voor Richet. Uiteindelijk zei hij dat de manier waarop de geest verscheen en verdween voor hem het overtuigende bewijs was voor de echtheid van het verschijnsel. Het alternatief was dat hij niet goed op kon letten en dat de schoondochter van een gerespecteerde familie alle aanwezigen bedroeg. Dat vond hij nbg onwaarschijnlijker.

Een paar maanden na Richets publikatie gaf een professor Z (zijn identiteit schijnt onbekend te zijn) opening van zaken. Hij verklaarde alle verschijnselen door de introductie van een medeplichtige, een stalknecht van Noël. Z produceerde ook een bekentenis van Marthe Beraud. Het was allemaal een uit de hand gelopen grap geweest. Richet was volkomen uit het veld geslagen. Vertrouwend op de oprechtheid van het medium had hij zijn reputatie op het spel gezet. Nu was zijn enige redding te verklaren dat zij te keurig was om haar familie en de grote geleerde te bedriegen maar wèl in staat was een valse verklaring af te leggen.

De geest van Bien Boa verschijnt uit het kabin Yf

19 Het einde van het onderzoek

Richets debacle was een teken aan de wand, een gevoelige slag in een tijd dat de roep om een strakkere, mathematischer opzet van de psychologie steeds luider werd. Het was koren op de molen van de vele critici die vonden dat dat naïeve zoeken naar geesten waar het gezond verstand slechts onraad rook, de psychologie alleen maar schade berokkende. Zij wilden, in de concurrentiestrijd met de opkomende sociologie, criminologie en antropologie, benadrukken dat de psychologie een serieuze, exacte wetenschap was.

Vruchten van dit streven naar exactheid zijn het behaviourisme en, in zekere zin, de psychoanalyse. In beide systemen is geen ruimte voor geesten. De

behaviouristen waren afkerig van ieder naar metafysica zwemend concept zoals 'geest' of 'denken'. Mensen werden beschouwd als zwarte dozen, waar stimuli in verdwenen en vervolgens responsen uit kwamen.

Sigmund Freud introduceerde enerzijds nieuwe ongrijpbare elementen zoals libido' en 'het Es' ('het onderbewuste' was al eerder bedacht) maar legde anderzijds voortdurend de nadruk op de mogelijkheid de psychoanalyse mechanisch te interpreteren (bijvoorbeeld als energiestromen) en fysiologisch te toetsen. Hij was niet zo dogmatisch te beweren dat paranormale verschijnselen onmogelijk waren, maar verwierp de hypothese dat de geesten die bij mediums doorkwamen onafhankelijke entiteiten waren. Toen duidelijk werd dat zijn leerling Carl Jung daar wél van overtuigd was en zelfs in iedere persoon aanwezige 'archetypen' construeerde, verweet Freud hem dat hij de psychoanalyse onder wilde dompelen in een 'zwarteloedgolf van occultisme'. (De uiteindelijke breuk tussen de twee werd overigens veroorzaakt doordat Jung het seksuele karakter van neurosen ontkende.) Psychoanalytici beschouwen de uitspraken van mediums als uitingen van een verdrongen geestesleven, net zoals dromen en sommige associaties en versprekingen. Zaken als klopgeluiden en geestverschijningen werden, zonder dat de analytici er veel aandacht aan besteedden, als fraude afgedaan.

Het spiritistisch onderzoek verschrompelde snel tot nietszeggendheid. Het had tot dan toe geen enkel meetbaar verschijnsel opgeleverd, steeds meer onderzoekers verloren hun interesse en het financieren en publiceren van onderzoek werden steeds moeilijker. Maar de desinteresse kwam niet alleen voort uit afkeer of moedeloosheid. Het spiritisme was gedurende het laatste kwart van de negentiende eeuw ook grondig van karakter veranderd. Het was van een bekend volksvermaak tot de obsessie van een kleine kring vasthoudenden geworden. Deze neergang had verschillende oorzaken.

De openbare seances waren als eerste verdwenen. Aanvankelijk kwamen ze tegemoet aan de groeiende behoefte aan vermaak buiten de deur, vooral in de als paddestoelen uit de grond rijzende grauwe arbeiderswijken. Maar het nieuwtje was er vrij snel af en in de loop der tijd kregen mediums steeds meer concurrentie van artiesten in volkstheatertjes (die rond de eeuwwisseling vrijwel allemaal tot bioscoopjes omgebouwd werden) die dezelfde wonderen als de mediums vertoonden, vaak met verwijzingen naar 'wondere krachten' maar met meer gevoel voor humor en show. De commerciële mediums die besloten seances gaven, besteedden veel meer aandacht aan de individuele klant en waren dus in principe in staat hun klandizie te behouden, maar ze gingen langzaam maar zeker ten onder aan onderlinge onenigheid en aan vandalen die seances onderbraken en zo hun werkwijze onthulden.

Aan de seances in de huiselijke kring kwam een eind omdat tegen het eind van de negentiende eeuw de mogelijkheden voor openbaar vermaak (in de vorm van restaurants, 'music-halls', bioscopen en uiteindelijk de radio) steeds uitgebreider werden. Rond 1900 organiseerden alleen 'geheime' genootschappen en theo-

sofen nog regelmatig seances. Daardoor verloor het spiritisme nog meer respect.

Rond 1900 had het spiritisme dus duidelijk aan belang ingeboet en het spiritistisch onderzoek, waarvoor respectabele maar eigenzinnige geleerden als Faraday en Crookes hun nek uitgestoken hadden, was na zo'n vijftig jaar weer terug bij af. Het moest weer in vrije tijd verricht worden, door kapitaalkrachtige, onafhankelijke onderzoekers. De reguliere wetenschap was er op uitgekeken en een verdere marginalisering was onvermijdelijk. In Duitsland besteedde de psycholoog Albert, Freiherr von Schrenck-Notzing (1862-1929), een rentenier, zijn vrije tijd aan parapsychologisch onderzoek. In 1909 werd hij voorgesteld aan het medium Eva Carrière. Tijdens haar seances kwamen allerlei vormeloze slierten van een vreemde substantie ('ectoplasma', zou Richet gezegd hebben) uit haar lichaam tevoorschijn en zo nu en dan verschenen er gezichten.

Schrenck-Notzing onderzocht deze materialisaties uitgebreid en publiceerde zijn verslagen in het omvangrijke 'Materialisationsphenomäne' (1914). Zes weken later werd hij onderuit gehaald door Mathilde von Kemnitz. Deze vrouw (een leerling van de psycholoog Emil Kräpelin en een vurig bestrijdster van mediums) onthulde in haar 'Moderne Mediumforschung' dat Eva Carrière in feite weer Marthe Beraud was, de vrouw die Richet bij de neus genomen had. Von Kemnitz hekelde het gebrek aan controlemaatregelen tijdens de seances en de goedgelovigheid van Schrenck-Notzing. Ze maakte ook dankbaar gebruik van een stukje 'ectoplasma' dat de auteur Gustav Meyrink tijdens een seance ontvreemd had. Onder de microscoop bleek het om fijngekauwd papier te gaan.

Daarnaast was ook de ontdekking dat enkele geestengezichten verdacht veel op tijdschriftomslagen leken een pijnlijke onthulling. Schrenck-Notzings verweer was dat Eva's geesten in feite zichtbaar geworden gedachten waren, en dat daar dus best herinneringen aan dergelijke omslagen tussen konden zitten. Het mocht niet baten. Verder onderzoek in zijn privé-laboratorium, vooral met de gebroeders Schneider, werd door vrijwel niemand serieus genomen. Mathilde von Kemnitz bleef nog vele jaren de parapsychologie achtervolgen, alhoewel zij op latere leeftijd vooral op zoek was naar occulte en joodse samenzweringen, om haar levensdagen te eindigen als echtgenoot van de reactionaire generaal Erich von Ludendorff.

Ook het Britse parapsychologische onderzoek kwam steeds meer in het slop terecht. Oliver Lodge was de laatste voorzitter van de SPR met een respectabele wetenschappelijke staat van dienst. Hij beschouwde zijn inzet als een aanvulling op zijn werk, een bijdrage aan de ontsluiting van die andere wereld die buiten bereik van de wetenschap lag. Hij was een diep religieus mens die het materialisme verwierp en op zoek was naar de zin van het leven.

De Eerste Wereldoorlog vormde een keerpunt. De dood op het slagveld van zijn geliefde zoon Raymond in 1915, maakte hem diep ongelukkig. In het boek 'Raymond' (1916) beschrijft hij de vele spiritistische seances die hij bijwoonde om met hem in contact te treden. Lodge geloofde en was het spiritisme innig

Albert Freiherr von Schrenck-Notzing (links) en Charles Richet (rechts)

dankbaar, ook al beschreef zijn zoon via het medium een leven vol aardse geneugten zoals huizen, sigaren en sterke drank. De troost die van de seances uitging was voor hem vele malen belangrijker dan de geloofwaardigheid van de details of het leveren van een bewijs.

Na het voorzitterschap van Lodge is er wat dat betreft achter de statige witte entree aan het deftige Belgrave Square niets meer veranderd. Het hoofdkwartier van de SPR is momenteel de thuishaven voor een kleine, vergrijsde gemeenschap van gelovigen die op de dagelijkse demonstraties helderziendheid afkomen. Ieder voor zich hoopt dat het medium van de dag hem of haar uit zal kiezen en een boodschap van overleden vrienden of bekenden door zal geven. Er klinken geen klop geluiden en er zweven geen tafels door de lucht. Men glimlacht, luistert aandachtig en gelooft.

20 Channeling, het nieuwe spiritisme

De impasse waarin de parapsychologie geraakt was, werd pas doorbroken in de jaren dertig toen J.B. Rhine het concept van het mediumschap losliet (hij testte al zijn studenten) en statistische methoden introduceerde. Zijn resultaten zijn tot op de dag van vandaag omstreden, maar er is sindsdien ten minste weer een basis voor discussie. Rhines aanpak veroverde de parapsychologische wereld stormenderhand. (Al bleven er hier en daar nog traditionelen die uitsluitend heil verwachtten van het werken met 'paranormaal begaafden', zoals Tenhaeff in Utrecht.) Men was zó ingenomen met de gewonnen exactheid dat men nieuwe paranormale wonderdoeners zoals Uri Geller liever negeerde en ook vrijwel geen aandacht besteedde aan de opkomst van 'channeling'.

Het verschijnsel 'channeling' ontstond in 1972 dank zij de publikatie van Seth speaks' van de Amerikaanse Jane Roberts. Het boek was eigenlijk geschreven door Janes echtgenoot Robert Butts, die alles noteerde wat zijn vrouw zei als ze in trance was, en de stem van Seth doorkwam. Ze doopten deze herontdekking van het dissociatie-verschijnsel 'channeling', als vormde Jane een energiekanaal ('channel') waarlangs andere beschavingen ons konden bereiken. Het unieke aan dit geval was dat beiden professionele auteurs waren en de weg naar de uitgever kenden. Beiden waren ook belezers op het gebied van religies en het occulte. Het werk ademt dan ook een religieuze sfeer, een die blijkbaar goed aansloot bij de publieke behoefte want het boek was een best-seller. Een tweede belangrijke impuls voor de channeling was de 'bekering' van de actrice Shirley MacLaine. Van haar 'Out on a Limb' uit 1983 werden in de Verenigde Staten vier miljoen exemplaren verkocht.

In tegenstelling tot de oude spiritisten gaan de gelovers in channeling de dialoog met de wetenschap uit de weg, en hun geloof is daar ook op aangepast. Het overgrote deel van de geleidegeesten woont in andere dimensies, op andere planeten of is duizenden jaren geleden voor het laatst op aarde geweest. Een mooi voorbeeld is de beroemde geleidegeest Ramtha van de channeler J.Z. Knight. Ramtha werd geboren op Atlantis en veroverde de hele aarde in het jaar 35.000 v.C. Slechts sommige channelers beweren de spreekbuis te zijn van recent overleden personen, en dan gaat het meestal om bekendheden als Albert Einstein en

John Lennon.

De boodschap die doorkomt is van godsdienstige of filosofische aard; ook daar valt dus weinig aan te onderzoeken. Het centrale thema is dat de mens een geestelijk wezen is dat een lange weg van incarnaties moet doorlopen alvorens zich met God te kunnen verenigen. Het door de channelers verkondigde geloof is vrij van iedere spitsvondigheid of dogmatiek, het stelt geen morele eisen en geeft geen sociale verplichtingen. Iedereen doet reeds zijn best, iedereen moet dat ook blijven doen en alles zal goed komen. Het is een zelfingenomen en lui geloof, en misschien verklaart dat wel de snelle, probleemloze verspreiding ervan. De gelovigen zijn wars van iedere vore van rationele kritiek of zelfs maar structurering. Men moet de boodschap niet analyseren of overdenken maar voelen. Bij channeling heeft de trance dus weer de functie die het eeuwenlang, van de orakels uit de oertijd tot de samenkomsten van de shakers, gehad heeft: het bekrachtigen van de goddelijke boodschap.

Daarmee lijkt het alsof een cirkel weer rond is. Het onderzoek naar de uitspraken van uit de volksdevotie voortkomende zieners en profeten behoorde ooit, en behoort nu weer, tot het werkterrein van de theologen. Alleen gedurende de negentiende eeuw was dat niet het geval. Maar dat was dan ook het tijdperk van de stijgende verwachtingen, van de in een adembenemend tempo groeiende kennis. Continenten werden verkend, ziekten werden overwonnen en iedereen verwachtte dat de wetenschap de waarheden van het geloof zou vernietigen of bevestigen. En de negentiende-eeuwers, gelovigen en atheïsten, waren grenzeloze optimisten. Vol vertrouwen presenteerden de spiritisten hun mediums aan de religieuze en wetenschappelijke wereld. Dit was het dan, dit moest het zijn. Maar de kerken waren niet geïnteresseerd en onder de harde handen van kritische wetenschappers werden de spiritisten steeds achterdochtiger en de mediums steeds achterbakser. De beloofde wonderen bleven uit. Een voor een vielen de zieners door de mand en een voor een gaven de geleerden het op. De droom van de spiritisten, de wereld te verbeteren dank zij het advies van Gene Zijde, vervloog.

Aanbevolen literatuur:

- Ruth Brandon, *The Spiritualists*. Prometheus Books, Buffalo (NY), 1983.
 Douwe Draaisma, *De Geest in Getal - beginjaren van de psychologie*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam, 1988.
 Ray Hyman, *The Elusive Quarry*. Prometheus Books, Buffalo (NY), 1989.
 Brian Inglis, *Natural and Supernatural*. Abacus (Sphere Books), London, 1979.
 R.L. Moore, *In Search of White Crows*. New York, 1977.
 Janet Oppenheim, *The Other World - Spiritualism and Psychological research in England, 1850 - 1914*. Cambridge UP, Cambridge, New York, 1985.
 Ronald Pearsall, *The Table-Rappers*. Michael Joseph Ltd., London, 1972.
 James Webb, *The Occult Underground*. Library Press, LaSalle, 1974.
 James Webb, *The Occult Establishment*. Richard Drew publ., Glasgow, 1976.

Chronologie

1749 Swedenborg publiceert Arcana Coelestica
 1778 Mesmer vlucht naar Parijs
 1782 Swedenborgiaanse Church of the New
 Jerusalem ontstaat te Londen
 1784 Koninklijke commissie onderzoekt Mes-
 mer
 1833 Miller verkondigt wederkomst Christus
 1837 Revival van de shakers
 1848 Gezusters Fox horen klopgeuiden
 1853 Mrs R. Hayden bezoekt Londen;
 1853 R. Owen publiceert The Future of the
 Human Race
 1853 Faraday onderzoekt tafeldansen
 1855 Home komt naar Groot-Brittannië
 1860 Eerste materialisaties in de VS
 1859 Publikatie "The Origin of Species"
 1860 Eerste onderzoeken van commissie Sey-
 bert
 1864 Gebroeders Davenport 'top of the bill' in
 Londen
 1867 Zaak Home versus Mrs. Lyon
 1870-1875 Crookes onderzoekt Home
 1874 Florence Cook betrapt, vraagt Crookes
 om raad
 1875 Theosophical Society opgericht
 1875 Geestenfotoğraf Buguet opgepakt
 1875 Crookes sluit zijn spiritistenonderzoek af
 1875 Stewart en Tait publiceren 'The Unseen
 Universe'
 1876 Slade komt naar Londen, vlucht naar
 Duitsland
 1877 Home publiceert zijn memoires
 1880 Florence Cook weer betrapt
 1882 SPR opgericht
 1885 Slade in de VS door Seybert commissie
 betrapt
 1885 James ontdekt Piper
 1885 Oprichting ASPR
 1886 Gurney publiceert 'Phantasms of the Liv-
 ing'
 1888 Maggie Fox bekend
 1889 Piper komt naar Londen
 1894 Mrs. Mellon betrapt
 1894 Palladino onderzocht door Richet

1894 Palladino richt zich op automatisch
 schrijven
 1905 Richet in de Villa Carmen te Algiers
 1909 Schrenck-Notzing en Eva C.
 1916 Lodge publiceert 'Raymond'
 1927 J.B. Rhine slaat een nieuwe weg in
 1929 Krishnamurti heft de "Orde van de Ster
 van het Oosten" op
 1970 Jane Roberts publiceert 'The Seth
 Material'
 1983 Shirley MacLaine publiceert 'Out on a
 Limb'

Biografische data,

geordend op geboortejaar.

1688-1772 Emanuel Swedenborg
 1734-1815 Franz Anton Mesmer
 1736-1784 Mother Ann Lee
 1804-1869 Hippolyte Rivail (Kardec)
 1826-1910 Andrew Jackson Davis
 1831-1891 Helena Petrovna Blavatsky
 1832-1919 William Crookes
 1833-1886 Daniel Dunglas Home
 1833-1893 Margareth (Maggie) Fox
 1834-1882 Friederich Zöllner
 1838-1900 Henry Sidgwick
 1842-1910 William James
 1843-1901 Frederic Myers
 1844-1925 William Barrett
 1847-1933 Annie Besant
 1847-1888 Edmund Gurney
 1850-1935 Charles Richet
 1851-1940 Oliver Lodge
 1855-1905 Richard Hodgson
 1856-1904 Florence Cook
 1857-1950 Leonora Piper
 1861-1925 Rudolf Steiner
 1862-1929 Albert von Schrenck-Notzing

Lijst van Trefwoorden

- Anglicaanse Kerk 7, 12, 13
 animistische hypothese 24
 antroposofen 13, 14
 Arcana Coelsetica 6
 Astrale Meesters 13, 14
 atheïsme 3, 12, 13
 Atlantis 38, 39
 automatisch schrijven 32, 33
- Barrett, William 29
 behaviourisme 34, 35
 Belfast address 28
 Beraud, Marthe 33-37
 Besant, Annie 13, 14
 beweging, theosofische 30
 Bien Boa 33, 34, 35 (afb.)
 Bijbel 1, 28
 bijgeloof 3
 Bilderdijk, W. 6
 Blackburn 30
 Blavatsky, H.P. 13, 14, 30
 boeddhisme 13, 14
 Brazilië 13, 14
 Brofferio 32 (afb.)
 Buffalo-commissie 20 (afb.),
 21
 Buguet, Eduard 14, 15, 16
 (afb.)
 Butts, Robert 37, 39
- Carmen, Villa 33, 34
 Carpenter, W. 25
 channeling 36, 39
 Chesterton, G.K. 11
 Chinese religie 2
 christendom 3
 Church of the New Jerusalem
 7
 cold reading 33
 Cook, Florence 11, 18, 19
 (afb?), 25, 26 (alb.), 30
 Creery (gezusters) 29
 Crookes, William 11, 16, 17,
 23, 24, 26 (afb.), 28, 35,
 37
 cross-correspondences 33, 34
- Darwin, C. 28
 Davenport (gebroeders) 14, 15
 (afb.), 22
 Davis, A.J. 9, 10 (afb.)
 deïsme 3
 demonen 3
 Descartes, R. 4
 dissociatie 23, 38, 39
 dodenrijk 3
 Dracula 3
- ectoplasma 32, 35, 37
 Egyptische religie 2
 Einstein, Albert 38, 40
 elektriciteit 5
 Endor, heks van 3
 engelen 3
 ether 29
 Eva Carrière 35, 37
- faith healers 13, 14
 Faraday, M. 20-22, 35, 37
 fotografie, geesten- 14, 15
 Fox (gezusters) 8 (afb.), 20
 (afb.), 21
 Freud, Sigmund 34, 36
 Furness, H.H. 30
- Gassner, J.J. 5
 geestenfotografie 14, 15
 geleidegeest 9
 Geller, Uri 21, 22, 36, 39
 Germaanse mythologie 3
 ghost grabbing 18, 19 (afb.),
 24, 31
 glaasjedraaien 23
 Gothic literature 3
 Griekse religie 3
 Groot-Brittannië 4, 12-21, 25,
 28, 32, 33
 Guppy, Mrs. 17, 18, 30
 Gurney, Edmund 29
- Hall, Trevor 25
 Hamlet 3
 Hare, Robert 20
 Hayden, Mrs. R. 12-15
- helderziendheid 5, 24, 29, 33,
 34, 36, 39
 hemel 3
 Heracles 3
 hervormingsbewegingen 1
 Hodgson, Richard 30, 32, 33
 Holcombe, W.H. 10
 Holmes, Mrs. 17, 18
 Home, D.D. 14, 15, 17 (afb.),
 18, 19, 24, 26
 humanisten 3
 Hydesville 5, 8
 hypnose 6
- Indiaanse medicijnman 23
 Indiase priesters 23
 industriële revolutie 4
 Instituut Metapsychique 32
- James, 32, 33
 Jekyll, Dr., and Mr. Hyde 3
 Joodse religie 3
 Jung, Carl 34, 36
- kabbala 3
 Kardec, Allan 13, 14
 Katholieke Kerk 3, 12, 13
 Keltische mythologie 3
 Kemnitz, Mathilde von 35, 37
 King, Katie 18, 19, 26 (alb.)
 klopgeesten 8
 Knight, J.Z. 38, 39
 Kol, Nel van 11
 Kräpelin, Emil 35, 37
 Krishnamurti, Jiddu 13, 14
- Leah Fish (geb. Fox) 8
 Lee, Mother Ann 7
 Leger des Heils 12, 13
 Lennon, John 38, 40
 Liebknecht, Karl 11
 Lodge, Oliver 32, 33, 36, 37
 Lombroso 31
 Londen 7, 17, 18, 32, 33
 Ludendorff, Erich von 36, 37
 Lyon, Mrs. 15, 16

- MacLaine, Shirley 38, 39
 magnetisme 5
 Marshall, Mary 14, 15, 17, 19
 materialisatie 17, 18
 materialisme 4, 12, 13
 media 1, 23
 medicijnman, Indiaanse 23
 medium 1, 4, 7, 9
 mediumgodsdiensten 13, 14
 Mellon, Mrs. 30
 Mesmer, F.A. 5 (afb.), 9
 mesmerisme 1, 5, 9, 13, 14
 Meyrink, Gustav 35, 37
 Miller, William 7
 Morgan, A. de 12, 13
 Mormoonse Kerk 7
 Myers, Frederic 29 (afb.)

 necromantic 3
 Newton, I. 4
 Noël 33, 34

 Olcott, Henry S. 13, 14
 Orpheus 3
 Oud-Egyptische priesters 23
 ouija-bord 23
 Owen, Robert 5, 9, 12, 13

 Palladino, Eusapia 31 (afb.),
 32 (afb.), 33
 parapsychologie 2, 29, 36, 37,
 39
 Parijs 5
 piëtisme 13, 14
 Piper, Leonora 32, 33 (afb.)
 plaaggeest 9
 Podmore, Frank 29, 31
 Prel, Du 32 (afb.)
 protestanten 3, 12, 13
 psychic force 24, 27
 psychoanalyse 34, 35

 quantummechanica 22

 Raleigh, Lord 29
 Ramtha 38, 39
 Raymond 36, 37
 reïncarnatie 13, 14
 revival 7
 revolutie, industriële 4
 Rhine, J.B. 36, 39

 Richet, C. 31, 33, 34, 38 (afb.)
 Rivail, H. 13, 14
 Roberts, Jane 37, 39
 Rochester 8

 Saul 3
 Schiaparelli 31, 32 (afb.)
 Schneider (gebroeders) 36, 37
 Schrenck-Notzing, Albert von
 35, 37, 38 (afb.)
 seance 9
 secularisering 1
 Seth 37, 39
 Seybert 30
 shakers 5, 7, 9
 Shakespeare 3
 Showers, Mary 25
 Sidgwick, Henry 29 (afb.)
 Slade, Henry 26, 27 (afb.), 30
 slate writing 26
 Smith 29, 30
 - , Adam 2
 - , Joseph 7
 Society for Psychological Research
 (SPR) 29
 spierlezen 33
 spirit photography 14, 15
 spiritisme 4
 spiritistische
 - hypothese 24
 - kerken 12, 13
 Spiritual Athenaeum 14, 15
 spiritual telegraph 4
 spookverhalen 3
 SPR 36, 39
 - (Amerikaans) 32, 33
 - (Society for Psychological
 Research) 29
 Steiner, Rudolf 13, 14
 Stevenson, R.L. 3
 Stewart, Balfour 29
 Stoker, Bram 3
 Swedenborg, E. 6 (afb.)
 swedenborgianen 5, 9

 tafeldansen 9, 21
 Tait, P.G. 29
 Taylor, A.J.P. 2
 telegraph, spiritual 4
 telepathie 24, 33, 34

 Tenhaeff 36, 39
 theosofische
 - beweging 30
 - vereniging 26, 35, 37
 Theosophical Society 13, 14
 Thomson, J.J. 29
 Tibet 13, 14
 trance 10, 23, 37, 39
 Troelstra, P.J. 11
 Tyndall, J. 28

 UFO's 1
 Ulrici 27
 utopisten 2, 9

 vereniging, theosofische 26
 vierde dimensie 27
 Villa Carmen 33, 34

 Wallace, A.R. 14, 15, 17, 19,
 20
 wetenschap 2, 18, 19
 Wundt 27

 Zevende-Dags adventisten 7
 Zöllner, F. 27, 29
 Zoroaster 2